

Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemiskäigus olnud piiskopi-kirikuks?

Kirjutanud

O. Sild

1926

O. Sild

**Kas Tallinna doomkirik on
kirikuloolises arenemiskäigus
olnud piiskopi-kirikuks ?**

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.

Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemiskäigus olnud piiskopi-kirikuks?

Prof. O. Sild'i kõne Usuteadlaste konverentsil 1926 (täiendatud kujul).

Tallinna doomkiriku küsimus on mõnedes ringkondades suurt ärevust tekitanud. See küsimus on meil ametlikult esile tulnud juba 21/1 1921, kui piiskop doomkoguduse nõukogule doomkiriku asjus küsimuse kirjalikult ette pani. Sellest ajast saadik on teda harutatud konsistooriumis ja doomkoguduse nõukogus, siseministeeriumis ja juristide poolt, ja on otsaga riigikohtusse ulatanud. Usuteadlased ei ole seda küsimust, imelikul viisil, ühiselt ülepea mitte harutanud kuni 1926 a. Usuteadlaste konverentsini, veel vähem kirikupäev. Ometigi on ta meie kirikus päevaküsimuseks saanud ja meeli ärevile ajanud ja isegi mõtlemata sõnadele ja tegudele kihutanud, isegi väljamaa kirjandusse tungides. Suuremal hulgal puudub sealjuures õige ülevaade tõelisest kirikuloolisest arenemiskäigust Tallinna doomkiriku suhtes. Ainult seda kirikuloolist külge tahaksingi siin natuke valgustada, muidugi kõrvale jättes kõik puht-juriidilised küsimused ja varanduse-küsimused.

Kuigi siseminister oma otsust, võtta siseministeeriumi valitsemisele Tallinna Toompea kirik ühes tema päralt oleva varaga, peaaegjalikult sellega põhjendab, et ta doomkirikut rüütelkonna varanduste hulka kuuluvaks loeb, on tõusnud tülis ka teine küsimus päevakorraile võetud: kas Tallinna doomkirikut tuleb piiskopi-kirikuks arvata, kas Tallinna doomkirik ülepea kirikuloolises arenemiskäigus on piiskopi-kirikuks olnud?

Tallinna doomkoguduse nõukogu on selles asjas kadunud lugupeetud professor Dr. jur. W. Seeler'i arvamist järele pärinud, kes ka 25. augustil 1923. a. pika seletuskirja nõukogu soovi kohaselt sisse on andnud, mis „Revaler Bote's“ (1925, nr. 32 ja 33) ära trükiti toimetuse sissejuhatava märkusega, et sellest selguda, kui nõrgal alusel argument seista, et Tallinna doomkirikul olla piiskopi-kiriku iseloom. Tallinna doomkoguduse täiskogu 16.

septembril 1923 ja siis uuesti Tallinna doomkoguduse nõukogu 9. veebruaril 1925 on otsusele jõudnud, et „Tallinna doomkirik ei ole kunagi ja millaski olnud piiskopi-kirikuks“, ja on selle otsuse ühes ajaloolis-juriidiliste juurdlustega konsistooriumile teada andnud (v. „Revaler Bote“ Nr. 34: Zur Enteignung der Domkirche).

„Dorpatser Zeitung'ile“ (1925, Nr. 15: „Aus der estnischen Presse“) näib, et see küsimus tähendatud mõttes vastuvaidlemata otsustatuks tuleb arvata.

Püüan seda küsimust järgnevates ridades kirikuloolisest seisukohast võimalikult objektiivselt valgustada, ühtlasi ära tähendada need tegurid, mis üksikudel ajajärkudel doomkiriku iselaadi määramisel mõõduandvad olid.

Ülesseatud küsimuse lahendusel tuleb loomulikult kõige enne selgusele jõuda, kas katoliku usu ajal Tallinna doomkirik oli piiskopi-kirikuks, siis vaatleme Rootsi aega ja lõpuks Vene aega.

I.

Prof. Seeler jõuab otsusele, et katoliku usu ajal iga doomkirik küll oli piiskopi-kirikuks, kuid just samal määral, kui kõik teisedki kirikud piiskopkonnas — piiskopkirikud olid ja Tallinna katoliku usu piiskop võis ennast sama õigusega kõigi piiskopkonna kirikute ülemkarjaseks nimetada. Tähendab, doomkirik ei seisnud piiskopile üheski ametlikus suhtes ligemal kui kõik teisedki piiskopkonna kirikud.

Mainitud tõendust järeldab autor peaaesjalikult sellest asjast, et piiskop ühtemoodi kõiki ametitalitusi võis doomkirikus toimetada ja teatavaid piiskopile reserveeritud ametitalitusi pidi siin toimetama just nõndasamuti kui igas teiseski kirikus.

Üldiselt oli seisukord tõepoolest niisugune, kuid ometi mitte täielikult. See selgub, kui meie küsime, kas olid tõeliselt kõik need talitused, mida piiskop oli kohustatud kirikus ise toimetama just niisamuti toimetatavad teistes kirikutes kui doomkirikuski.

On arusaadav, et iseäralistel tähtsatel või pidulistel juhtumistel, mis tervet piiskopkonda puudutasid, loomulikult piiskop doomkirikus esinema pidi.

On võimalik isegi talitusi nimetada, mida piiskop kiriku-seaduse põhjal ainult doomkirikus pidi õiendama, näituseks ülemaastme vaimulikkude ordinatsioon (v. Friedberg, Lehrbuch des kathol. u. evangel. Kirchenrechts, 1909, lk. 171, § 53, IV).

Idee oli küll see, et piiskopkonna kirikud moodustavad üksuse, ühtlase piiskopi-kiriku, kuid ikka oli sealjuures tunne, et piiskopi valitsuse ideeliseks lähtekohaks ja keskkohaks on katedraalkirik. Seda tunnistab Tallinna doomkiriku kohta näit. nimetus „matrix ecelesiae“, mis esineb kuningas Waldemari dokumendis a. 1240, Urkundenbuch (U. B.) I. 166. Igas kihelkonnas oli parokiaalkirik teatavas mõttes ka matrix ecelesia vastandiks abikirikutele ja kabelitele. See, mis parokiaalkirik kihelkonnale, oli doomkirik tervele piiskopkonnale. Juba nimetus „matrix ecelesiae“ (genetivus) näib seda tähendada tahtvat. Dokumendi sisust on iga-tahes selge, et Tallinna doomkirik terve Tallinnamaa ema-kirikuks pidi olema.

Kui igal piiskopkonnal oli oma peakirik, milleks oli doomkirik ehk katedraalkirik, ja igal piiskopkonnal oli oma ülemvaimulik, piiskop, siis on ka juba iseenesest arusaadav, et selle peakiriku ja peavaimuliku vahel veelgi ligemad suhted pidid olema, kui ülema vaimuliku ja kõigi teiste kirikute vahel. Keskaja seisukohalt ei oleks muidu ka päris arusaadav, kuidas sarnane kirik piiskopkonnas peakirikuks võis olla.

Veel seletab autor, et lõtv vahekord piiskopi ja doomkiriku vahel selguvat juba sellest, et piiskopid sagedasti doomkirikust eemal viibisivad, kas mõnes teises linnas või lossis ja alles iseäranis pidulistel juhtumistel doomkirikusse ilmusivad. Kuid autor ise ütleb, et ka doomherrad jumalateenistuse-pidamise vikaaride hooleks jätsivad. Tõuseb küsimus, kes andis siis õieti doomkirikule peakiriku iseloomu, kas ometigi eestkätt piiskop, või aga doomherrad, kes omale vikaarisid pidasivad, või koguni need vikaarid?

Et piiskop sagedasti eemal viibis, ei muuda sugugi asja seisukorda. Tarvitseb ainult meeles pidada, et seesama nähtus kordus keskajal isegi maakoguduste vaimulikkude juures, mispärast siis Triendi kirikukogu ühtemoodi piiskoppidele, preestritele ja kanoonikutele ametipaigal resideerimise kohuseks tegi (v. Friedberg, sama teos, lk. 222). Katoliku kiriku õiguse autoriteetne tundja Hinschius ütleb õieti, et Ecelesia cathedralis ehk doomkirik on piiskopkonna piiskopi-kirik.

Nii jõuame otsusele, et katoliku usu ajal küll kõik piiskopkonna kirikud teatavas mõttes ühtlase piiskopkiriku moodustasid kuid sealjuures esines katedraalkirik ikkagi keskkohana, millele piiskop ameti poolest veelgi ligemal seisis, kui teistele üksikutele kirikutele.

Selles mõttes on kõik katoliku aja piiskopid Tallinna doomkirikut oma peakirikuks pidanud.

Arusaamata on mulle sellepärast katoliku aja kohta Tallinna doomkoguduse järsk kategooriline tõendus, et „Tallinna doomkirik ei ole kunagi ja millaski olnud piiskopi-kirikuks“. Selles suhtes on doomkoguduse juhid prof. Seeler'i seletuskirjast veel enam välja lugenud, kui tõepoolest professori poolt katoliku aja kohta öeldud.

Doomkiriku piiskopi-kiriku iseloomu ei saanud sel ajal tuntavalt segada riigi ülemus ega vasallkond, kellest pärast rüütelkond välja kasvas.

Küll ei olnud Tallinna piiskopil maaisanda võimu, nagu Tartu ja Saaremaa-Läänemaa piiskoppidel seda oli. Enne oli Põhja-Eestis maaisanda võim Daani kuningal, siis ordul. Tallinna piiskopil olid ainult omad vabad mõisad ja maakohad.

Kuid kiriklises suhtes oli ta katoliku piiskopina üldise kirikukorra piirides iseseisev.

Ka vasallid ei saanud tema kiriklisi õigusi piiskopkonnas ja doomkirikus rikkuda. Tõusis küll 13 a. s. II poolel tüli piiskopil vasallidega kümnise-maksu pärast, sest et piiskop seda ka nende isiklistelt maakohtadelt (allodia) nõudis ja kümnist sellest kümnisest, mis nemad pärismaalastelt ise saivad.

Lepiti aga viimaks 1280 kokku, et vasallid ostavad piiskopile ja tema järeltulijatele igaveseks omanduseks 60 adramaad (Vaetele ja Koddie'i külades — U. B. 475) ja sellega siis maksust piiskopile vabanevad (U. B. 467). 1284 teeb piiskop kuninga nõunikudega ja vasallidega lepingu, et vastastikku oma õigusi kaitsta igauhe vastu, kes neid tahab rikkuda (U. B. 491).

Edasi tuleks meil nüüd selgusele jõuda, kas Tallinna doomkirik on protestandi usu ajal piiskopi-kirikuks olnud.

II.

Tallinna doomkirik oli kuni Rootsi valitsuse alguni 1562, hiljemalt kuni 1565. a. katoliiklaste käes; piiskop ja doomkapitel olid katoliku usku ja doomkirikus peeti katoliku jumalateenistust.

Teised Tallinna linna kirikud olid usupuhastuse vastu võtnud ja allusid linna superdendile, moodustades linna konsistoriaalringkonna. Rootslaste mõjul muutus ka doomkirik luteruse-usuliseks. Doomkirik jäi aga teistest Tallinna linna kirikutest ikkagi lahku ja ühendati Eestimaa ki-

rikutega (peale Narva alates 1642), moodustades ühes nendega Eestimaa konsistoriaalringkonna. Eestimaa kiriku etteotsa seati senine Oleviste kiriku õpetaja Mag. Johan Robert v. Geldern, kes 1569. a. Rootsisis Eestimaa piiskopiks õnnistati; talle anti doomkirik käsutada, mis enne katoliku piiskopile kuulus.

Juba 1565 oli Eestimaa piiskopiks määratud Mag. Peeter Folling, endine Soome piiskop, kes aga samal aastal suri.

1582—1586 oli piiskopiks Soomest tulnud Kristjan Agricola, kes vahest Eestimaale ajutise konsistooriumi kokku seadis, mida siis Rudbeck uuesti korraldas. Agricola järele on visiitaatorid (Dubberch, Rudbeck) ja doomsuperdent (Nils Gaza) kirikut korraldanud. Linnal oli 1595. aastast peale jälle oma superdent. 1692—1710 allusid ka Tallinna linnakogudused Eestimaa piiskopile ja konsistooriumile.

1638. a. saadeti Rootsist Joachim Ihering Eestimaa piiskopiks ja sest ajast on vahetpidamata kuni Rootsi valitsuse lõpuni 1710. a. Eestimaa kiriku eesotsas piiskopid seisnud, kes ühtlasi ainult vaimulikkudest koosnenud Eestimaa konsistooriumi esimeesteks on olnud. Juba Rudbeck seadis alalise doomkapitli kokku (superdent ja praostid) 1627, siis uuendas seda piiskop Ihering 1638.

Nüüd võime küsimuse juure asuda: missugused suhted olivad Eestimaa ülemal vaimulikul, piiskopil, senise doomkirikuga?

Niipalju on juba sellest, mis öeldud, selge, et teatavad suhted piiskopi ja doomkiriku vahel olema pidid: piiskop elas ju Tallinnas, ja ainuke Tallinna linna kirik, mis temale allus, oli doomkirik, tähendab, teatavad erilised suhted, kuigi muutunud kujul ja muutunud oludes, lähevad katoliku ajast edasi luteruse usu ajajärku.

Selle poolest oli lugu Liivimaal hoopis teistsugune:

Riia doomkirik oli juba orduajal protestantide kätte läinud, kelle kätte tema ka isegi Poola valitsuse ajal jäi, ta kuulus sellepärast linna konsistoriaalringkonda (kuni 1890).

Tartu doomkirik jälle hakkas juba venelaste okupatsiooni ajal (1558—1582) lagunema; 1598 ja 1634 laastasid teda tulekahjud, Rootsi ajal oli sellepärast Liivimaa evangeeliumiusuliseks doomkirikuks esiteks Tartu vana Maarja kirik ja siis Riia Jakobi kirik; viimane oli ainukene kirik Riias, mis allus Liivimaa ülemkonsistooriumile. Silmas tuleb ka pidada, et Liivimaal ei ole

Luteruse usu piiskoppisid ametis olnud, vaid ainult superdendid ja kindralsuperdendid.

Kuigi sellest selge on, et suhted Tallinna piiskoppidel Tallinna doomkirikuga hoopis ligemad olivad, kui ühelgi teisel kirikupeal endiste doomkirikutega Baltimaal, ei pease meie mööda Eestimaa piiskoppide ja Tallinna doomkiriku ligema vahekorra selgitamisest, et küsimuse peale vastata, kas Tallinna doomkirikut võib Eestimaa piiskoppide kirikuks Rootsi ajal nimetada.

Katoliku aja olukorra vaatluse eeskujul küsime esmalt: Kas seisis Luteruse usu piiskop oma ameti poolest Tallinna doomkirikuga ligemas vahekorras kui ühegi teise Eestimaa kirikuga?

Rootsi kirikuseadus a. 1686 eeldab, et piiskopil on doomkirik käsutada. Piiskopi ja konsistooriumi ülevaatuse all on doomkiriku sissetulekud, inventaar, kinnisvarad, rahasummad, arved (c. XXIV, § IV).

Doomkiriku vaimulik ökonoom (valitseja) korraldab tegelikult doomkiriku majanduslist külge, ta pannakse piiskopi poolt doomkapitli ehk konsistooriumi nõusolekul ametisse ja seisab tema juhatuse ja ülevaatuse all ja teeb majandusasjus ettepanekuid ja annab talle aru (c. XXVI, §§ I—VII). Aasta aruanded esitab ta samuti doomkapitlile, kes nad siis tervelt läbi vaadates korraliste ja erakorraliste tulude-kulude suhtes edasi saadab valitsusele.

Doomkapitli kohtu-istangut peetakse igal kesknädalal kella 8 hom. kuni lõunani (tarviduse järele ka järgmistel päevadel samal ajal) kohases ruumis doomkirikus või temale kuulavas majas (J. Kön. Maj. Verordnung 11/II 1687, III).

Piiskop kutsub iga aasta õpetajate sinodi kokku, ta kogub neid kõige pealt doomkirikusse ja siin tehakse k. 7 h. jutlust (c. XXV, § I).

Tallinna piiskopid ordineeriti, nagu mõnest piiskopist seda kindlasti teada, Rootsis, introdutseeriti aga pidulikult Tallinna doomkirikus; nad resideerivad kõik Toompeal peale piiskop Gerth'i (1685—1693), kes alatasa Rootsis viibis ja ainult 1690 mõneks kuuks piiskopkonda tuli (v. Westling, Mittheilungen über die Kirchenverfassung in Estland zur Zeit der schwedischen Herrschaft, Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, V. 1900, lk. 138 j.). Enne amet-sessioonide algust on doomkirikus

teenistus, millest kuberner saatkonnaga osa võtab (näit. juba 1647 30/VI, Rüüt. prot. A. I. 3, lk. 173).

Tallinna doomkirikusse asutati juure rootsi kogudus. 1648 on jutt konsistoriumi liikmete kohustusest rootsi alustatud pastoraadi heaks (dokument doomkiriku arveraamatu vahel 1669 kuni 1676, Konsist. arhiivis). Paucker (Estlands Geistlichkeit, lk. 76. 79) nimetab rootsi doomkoguduse õpetajaid, alates a. 1623 kuni 1710, kus rootsi doomkoguduse õpetaja Carl Rabe (ehk Raab) põgenes Rootsi, rp. kuni 1712, kus rootsi doomkoguduse adjunkt läks ära Wormsi.

Kavatseti ka asutada eesti doomkogudus. Pandi eesti doomõpetaja ametisse, kes nagu rootsi doomõpetajagi doomkapitli liikmeks oli; kuid mitte alati ei olnud eesti doomõpetajat väheste sissetulekute pärast. Eestlastele ja soomlastele peeti korrapäraselt 1636. a. saadik jumalateenistust Toompeal, esmalt lossi-saalis, siis aga ehitati Tõnismäele 1670 puust kirik, mis 1710. a. strateegilistel põhjustel ära põletati. Kaarlikiriku soome ja eesti õpetajad olid siis ka doomkapitli liikmeteks.

Tallinna piiskopid kutsusid vaimulikud kokku konventideks ja sinoditeks. Üks varematest sinoditest oli piiskop Rudbeckius'e poolt kokkukutsutud a. 1627. On olemas selle piiskop Rudbeckius'e poolt 1627 peetud sinodi kirjeldus ja otsused. Vaimulikud pidid koguma katedraalkirikusse (nimelt in *sacratio cathedrali*), kus sinod algas piiskopi kõnega: siis järgnesid laulud, kõned, jutlus, nõupidamised 6.—26. aug. Muu seas otsustati, et maakoguduste superdendina võib esineda ainult, keda Rootsi kirik ja kuningas doomsuperdendiks tunnustab.

Maakoguduste õpetajaks ei või tulevikus keegi saada, kes eestikeelt sedavõrd ei oska, et ta enne doomkirikus proovijutlust ei saa pidada.

Loomulikuna tundus, et Tallinna piiskop tähtsatel, pidulikudel kiriku- ehk riigi-pühadel Tallinna doomkirikus jumalateenistust pidi pidama.

Nii näeme, et Rootsi ajal Tallinna piiskopid oma ameti poolest olid kõik ligidalt Tallinna doomkirikuga seotud, hoopis ligemalt kui ühegi teise kirikuga, ja juba sellest küljest võiksime Tallinna doomkirikut piiskopi kirikuks nimetada ehk piiskopi-ameti kirikuks. Kuid see ühendus muutus veelgi ligemaks. Hiljemalt 1665. aastast peale on Tallinna piiskopid ühelhoobil ka Tallinna doomkiriku koguduseõpetajad.

Sagedasti olivad ka mujal, näit. Saksamaal, kirikujuhid ühelhoobil tegelikud koguduse-õpetajad, olgu et niisugusel korral ikka sama teatud kogudus kirikujuhile anti, või alles pärast kindlaks määrati, missuguse koguduse ametisse kirikujuht asub (Friedberg, s. t. lk. 236 § 80, I). Tallinna piiskopi juures võis vastavalt olukorrale ja senisele vahekorrale doomkirikuga küsimuse alla tulla ainult selle kiriku õpetaja amet. Tallinna piiskopile määrati Rootsi kuninga poolt Tallinna doomkiriku saksa koguduse doomõpetaja- ehk 1701. a. peale nii nimetatud ülemõpetaja koht, kusjuures piiskopil omal kulul seal diaakon pidada tuli. Ainult umbes 1682—1692 ei olnud piiskop ülemõpetaja ametis: piiskop Gerth oli, nagu juba teame, peaaegu alati Rootsis. 1692. a. peale olid piiskopid jälle doomkoguduse ülemõpetajad. Hiljemalt 1639. a. peale olid diaakonid ametis (v. Kons. kiri kindralkonsistooriumile 20/V 1899 s. Nr. 687).

Niisugust ametite ühendust sissetuleku suhtes tähendatakse keskaegse nimetusviisiga järgmiselt: saksa doomkoguduse õpetaja koht oli piiskopi präbend. Siin juures peame aga silmas pidama:

1) et selle koha sissetulek ei olnud mitte selle ehk teise isiku jaoks mõeldud, vaid piiskopiameti aineliseks toetuseks ja ühtlasi ka piiskopi ameti mõju tõstmiseks, et piiskoppi ta vaesuse pärast halvaks ei pandaks ja ta hädasse ei jääks (v. kuberner Bengt Horn'i kiri kuningale 23/XII 1664).

2) Kui see, kellele präbend anti, vaimulik oli, siis võis ta muidugi ka ise seda antud ametit pidada, ehk kui ta seda ei tahtnud või ei saanud, siis tuli tal vikaar omale pidada. Et piiskop kõiki õpetaja kohuseid igal juhtumisel üksi ehk täita ei suuda, kohustati teda veel diaakon koguduses oma kulul ametisse panema.

3) Võiks oletada, et Rootsi valitsusele selle kombinatsiooni juure soovitav paistis olema, piiskoppi võimalikult ligidalt doomkirikuga ühendada, ja sellega ühtlasi Rootsi mõju võimalikult kindlustada. See seletab meile vahest osalt ka seda, et just saksa doomkoguduse õpetajat-amet piiskopi-ametiga ühendati: rootsi doomkogudusel oli oma iseseisev õpetaja, kes ka konsistooriumi liige oli, saksa doomkoguduse-õpetajaks oli piiskop, keda Rootsi valitsus ametisse pannud, kusjuures piiskopid enamasti (väljamaa) sakslased olid Rootsile alluvatelt Saksamaa aladelt, aga ka rootslased ehk soomlased.

Nii näeme: Tallinna doomkirik, nagu ka piiskop, ei seisa sel ajal vaid doomkoguduste teenistuses, vaid samuti ka Eestimaa (peale Tallinna ja Narva linnade) üldkiriku teenistuses. Piiskopil on doomkirikuga ligidased suhted, mis õieti 2-sugused on:

a) on iseenesest mõistetav, et piiskop toimetab siin oma erilisi piiskoplikke talitusi ja toimetusi üldkiriku teenistuses ja valitseb ja valvab eriliselt selle kiriku üle;

b) suur osa piiskoppisid on ühtlasi ühe doomkoguduse tegelikud õpetajad ja selle koguduse sissetulekute kasutajad.

Neil põhjustel ja selles 2-suguses mõttes võib Tallinna doomkirikut ka Rootsi ajal nimetada piiskopi-kirikuks. Ei tohiks aga vist kahtlust olla, et esimesel kohal seisab esimene põhjus ja sellest järgnev piiskopi-kiriku mõiste, nimelt piiskopi-ameti kirik (piiskopliku ameti kohuste kirik).

Suur mõju kiriku korraldamisel ja valitsemisel Rootsi ajal oli peale piiskoppide ja konsistooriumi Rootsi kuningatel, riigi kantsleritel, kuberneridel, kindralkuberneridel, ülepea Rootsi valitsusel. Selles mõttes oli ka Tallinna doomkiriku ja piiskopi kohta valitsuse mõju ja võim suur, ja võiks Tallinna doomkirikut sel ajal nimetada kuninglikuks piiskopikirikuks, ehk koguni „kroonu kirikuks (Crohns-Kirche)“, nagu rüütelkonna ühes veneaegses protokollis kord sarnane nimetus tagasi tõrjutuna esineb (A. I. 17, a. 1737, lk. 202. 203). Rootsiaja kubermangu valitsuse protokollides esinebki doomkiriku ametliku nimena alatasta: „Kuninglik doomkirik“ („Königl. Thumbkirche“ näit. 1709 12/XI, 1709 26/XI, 1709 17/XII, ehk „Königl. Dom Kirche“, näit. 1708 21/I, 1709 22/II 1710 15/II j. n. e.). Isegi piiskoppi võidi ehk juhtuval korral nimetada „kuninglik piiskop“ („der königl. Herr Bischoff Joachimus Iheringius“, nagu see nimetus esineb Konsistooriumi protokollis 1742 23/II, Iheringius'e visitatsioonist Lihulas 1641 rääkides).

Kuid Rootsi valitsus oli sealjuures kirikule heatahtlik ja kaitses ja toetas niihästi piiskoppisid kui doomkirikut ja tegutses kiriku asjus ainult piiskopi ja konsistooriumi kaudu (v. siin allpool äratrükitud konsistooriumi kaebuskiri a. 1742, punkt 6 lõpp). Piiskopi-kiriku ilme jäi sellepärast doomkirikule ikkagi alles eelpool tähendatud mõttes, ja piiskopi ja kiriku õigusi toetas just valitsus enamasti rüütelkonna pealekäimiste vastu.

Ülemeelikust ja iseteadlikust Harju-Viru vasallkonnast oli veel iseteadlikum Eestimaa rüütelkond väljakasvanud. Hõlbustades üleminekut uue valitsuse alla pärast orduriigi kokkuvarisemist, olid nad suutnud omale suuri õigusi ja võimu välja-kaubelda. Ka kiriklisel alal tahtsid nad oma võimu maksma panna. Riigikiriklise korra juures on ju ilmalikud ja vaimulikud asjad iseäranis ligidalt üksteisega seotud. Nii hakkasid junkrud oma õiguseks pidama kiriku õpetajaid ametisse seada ja lahti lasta. Nemad kutsuvad õpetaja, piiskop võib teda siis eksamineerida ja selle järele ordineerigu tema ta vastuvaidlemata (Rüüt. prot. A. I. 1, a. 1639, lk. 427. 428)! Piiskopi võim ja konsistoriumi puhtvaimulik koosseis oli neile sealjuures sellep. pin-naks silmas.

Ka osaliselt nõutud majanduslised kulud piiskopi (ehk superdendi) ja doomkiriku ülespidamiseks ei meeldinud neile. Nad nõudsid, et kroonu üksi kandku superdenti üleval, kuigi nad seda ametikandjat tarviliseks peavad tunnistama kirikute ja koolide korralduseks (Rüüt. prot. A. I. 1, a. 1634, lk. 23. 42. 58; 1635, lk. 85 j. 130 jj.). Nende esivanemad (katoliku aja vasallid) on ju piiskopilt kümnise ja kümnisest kümnise maksu välja lunastanud. Vahekord piiskoppidega ehk nende asemikkudega läks ikka põnevamaks. Nad kaebavad kubernerile, et piiskop on haudade avamise eest doomkirikus iseäralise maksu määranud. Kuberner vastab, et kirikul sissetulekuid ei ole ja vabatahtlikkuse peale lootma jääda korda ei ole läinud („also ubell auf discretion zu bauwen sey“).

Nagu maal need, kel mõisad on, ja linnades, kel majad, oma kirikute ehitusele ja korrashoidmisele kaasa aitavad, nii peavad ka need, kel Toompeal kohad, muretsema, kuidas nii ilus kirik püsivalt ehitusliselt korras hoitaks („wie so eine schöne Kirche im stehen bâuwlîchen wehsen vnterhalten werden moege“, Rüüt. prot. 1635, lk. 71). Selleks valitakse nende hulgast 2 eestseisjat (Vormünder), kes sissetulekuid ja väljaminekuid silmas peavad.

1639 29/I saadavad nad piiskop Joachimus Iheringius'e juure doomkirikusse omad saadikud nõudmisega, et see ei julgeks ise omast võimusest („für ihm selber“) kirikuõpetajaid ametist tagandada ja uusi asemele seada; see õigus kuuluda junkrutele. Piiskop vastab neile kirjalikult 1/II 1639 ja räägib omast visitatsioonist ja soovib, et kõik junkrud visitatsioonile ilmuks ja

seda toetaks. Ta teatab, et ta mai algul sinodi peab ja palub ka rüütelkonna esitajaid ilmuda, et visitatsioonil ilmsiks tulnud pahedest teateid saada ja ühiselt aru pidada nende kõrvaldamiseks ühes kuberneriga ja maa vaimulikkudega, et selle põhjal siis kindel kirikukorralduse seadus välja töötataks (piiskopi poolt). Milles kokku ei peaks saama leppida, otsustab kuningas. Vaimulikkude ametisse seadmise asjus palub ta junkrusid oma sellekohaste dokumentide ära kirju saata.

Et kuningliku instruksiooni ja volituse põhjal mitte ainult kirikud talle ei allu, vaid ka koolid, palub ta mitte takistust teha, et ta ka endise Mihkli nunnakloostriisse asutatud gümnaasiumi revideerida saaks. Saadikute eilset ülesastumist nimetab ta möödaminnes ähvardavaks („bedrauwlicher Weise“).

Rüütelkond ei taha kirjalikult vastata, nagu piiskop soovib, vaid jälle saadikuid saata 6. veebr. doomkirikusse piiskopi juure, ja annab direktiivisid saadikutele. Neil on oma vastus kirjalikult olemas, see loetakse piiskopile sekretäri poolt ette. Piiskopile aga soovitud ära kirja ei anta. Neil ei olla midagi visitatsiooni vastu, kui ainult midagi maa harjumuste ja vabaduste vastu ei toimetata ja piiskopi saatkond liiga suur ei ole. Aga nad ei ole nõus, et iga junkur kohustatud on sel puhul kiriku juure tulema, mida ka tarvis ei olla, sest et ju piiskop kui kõrgesti õpetatud mees ise otsustada võib, kas talupojad küllalt õppivad ja kirikuõpetajad õpetanud on. Ka sinodile ilmuda ei saa neid kohustada, olgu siis, et kuberner seda ettekirjutab. Neid võõrastavat, et piiskop nende saadikute esinemist nii seletanud, nagu oleks nad teda ähvardanud („als ob man denselben bedrowet habe“, lk. 436). Nad tuletavad talle meele, mis ta oma introduksioonil avalikult tõotanud, oma õiguste ära kirju ei pea nad tarvilikuks talle saata, olla see ju vanast ajast *in praxi et viridi observantia* olnud, et junkrud õpetajaid ametisse kutsuvad, j. n. e. Gümnaasiumi revideerimist ei luba nad, sest et neil selle kooli kohta eesõigused on (patronaat) ja neil usaldus on kooli rektori mag. Henricus Vulpius'e vastu.

Piiskop võib aga, kui avalikud vaidlused ja eksamid on, pealt kuulata ja neid oma lugupeetud juuresolekuga kaunistada („mit seiner ansehnlichen praesentz orniren und zieren“) ja kui tal midagi ütelda oleks, tulla patronitega rääkida. Tema püüdku rüütelkonnaga ülepea üksmeeles elada ja neid mitte nende vabadustes (tülitada ehk) segada (turbiren), siis on nad valmis temale

igas suhtes head tahet üles näitama („alle Wilfehrigkeit zu bewessen“).

Kuid see kõik nähtavasti ei mõjunud ja rüütelkond annab kuningale kaebuskirju piiskopi vastu: Ta rikub oma uuendustega maa harjumusi ja vabadusi, segab ennast ilmaliku asjadesse (in weltliche Hendel) ja tahab otsustada. Teda on palutud kirjalikult, aga ei aita! Rüütelkond ei ole vastanud ega koopiaid andnud „kõiksuguse vaidluse ära hoidmiseks“, nad vastavad kõige peale kuningale. On kokkupõrkeid olnud näit. Keilas, õpetaja pärast, keda piiskop sedavõrd oma kirjadega pehmeks teinud („dermassen mit schrifftten zugesetzt“), et see ära läinud, teist kohta otsides. Vastuvõtmata olla rüütelkonnale, et konsistorium koosneb ainult vaimulikudest piiskopi ja õpetajaskonna soovil, kuna Tartus ka rüütelkond konsistoriaal-istangutest osa võtab (Rüüt. Prot, A. I. 1, a. 1639, lk. 453 j.). 1640 antakse kuninga juure saadetavatele instruksioon kaasa: kaevatakse, et suur korratus on tekkinud piiskopilt kirikute juures alustatud uuenduse tagajärjel („eine grosse Vnordnung nach des H. Bischoffs angefangene reformation bey Kirchen zu Lande entstanden“) selle läbi, et ta junkrutele ei taha lubada tublisid õpetajaid kutsuda, iseäranis Keilas ja Haapsalus, millised kihelkonnad ilma korrapärase õpetajata mõneks ajaks jäänud, mis läbi paljud ilma ristimata ja teised ilma õpetajata surnud, iseäranis vaeste talupoegade („Armen Pauhschafft“) seas. Paistab, et alguses rüütelkond (I, 558) arvamisel on et osa vaimulikka neid toetab, kuid pärastpoole arvavad nad, et ülepea preesterkond nende vastu on. Preestrid ei hooli aadelist, kuidas tohiks nad üksi konsistoriaalkohtus istuda ja kohut mõista aadeli liikmete üle (dass die Priester wenig Affection zu dem Adel tragen und fast Ihnen Subject machen wollen, darouss dan abzunehmen, wass erfolgen würde, wan die Priester einig und alleine in Consistorialgericht sitzen und über die vom Adel Richten solten . . .). Kirjas kuningale 1642 30/IX seletatakse, et piiskop Ihering kubeneri ja rüütelkonna esitajate osavõtul visitatsiooni saadustest rääkinud ja mitmesuguseid abinõusid pikalt ja laialt kirjeldatud („der Lenge nach angezogen“) korratuste kõrvaldamiseks ette pannud ja lubanud kirikukorralduse-kava (Kirchenordnung) kujul seda välja töötada ja teada anda. Ta ollagi selle nüüd välja töötanud ja tahtvat selle otseteed kuningannale kinnituseks esitada, ilma et rüütelkonnal võimalik on olnud seda näha ja läbi

vaadata. Pärast kinnitust tahta ta selle korralduse rüütelkonnale saata. See vaene aga ustav rüütelkond („diese Arme jedoch getreuwe Ritterschafft“) kardab, et uut kiriku korraldust ei tehtaks, mis tema vanu privileegiumisi ja vabadusi rikuks, ja palub, et kuninganna piiskopi korralduskava ei kinnitaks, vaid enne rüütelkonnale saadaks läbivaatamiseks. Rüütelkond olla kuulnud, et vaestele talupoegadele (der armen Baurischafft“) selles kavas matuste, pulmade, lasteristimiste puhul suuri maksukohustusi peale pandavat vastolus senise vana vabadusega (A. I. 1, lk. 983. 984. 985. 986). Kirjas kuberner Gustav Oxenstierna'le 24/X 1642 täiendatakse seda ligemalt veel, et vaeseid talupoegi („Arme Baurischafft“ rp. „Arme Bauherschafft“, I. 1, 992, 994) ülejõu koormata tahetakse ja majandusliselt hävitada, nõudes hargi, lehma ja muid suuri maksukohustusi („da man ochsse, Kuhe und sonst ein grosses von Ihnen fodern thuet“, Rüüt. prot. I. 1, 994).

1648 14/II kaebavad nad jälle preesterkonna peale kubernerile; hiljuti olla preestrid ühe pilkelaulu („carmen“) aadeli vastu välja pannud (R. Brockman'i matusekohale), mida nad esitavad kubernerile, kes seda läbi lugedes tähendab, et ta seda heaks kiita ei saa, aga rahu soovib (weilen es aber generaliter gesätzet, so vermeinte Er, das man solches so hoch nicht urgiren, und desswegen Alle gute Ordnung unterlassen könte). Nad tänavad kubeneri ajutise kirikukorralduse väljatöötamise eest ja seletavad, et nad piiskopi korralduskava punktid läbi vaadanud ja oma arvamiseavalduse kirja panna lasevad, ja siis kubernerile esitavad.

1647. a. saadavad maanõunikud oma sekretäri piiskopi juure ja paluvad teada saada, missugusest aadelist piiskop omas leinajutluses (Leich Predigt des Sehl: Superintendentis Gazae) rääkinud avalikult öeldes, et ka aadeli hulgas olla Jumala sõna põlgajaid. Piiskop olla vastanud, et ta midagi muud ei ole jutlustanud, kui mis Jumala sõnaga ühte käib („alss was Gottes Wort gemeess“). Selle peale saadavad nad uuesti sekretäri ühe liikmega (Jurgen Vxkul) piiskopi juure ja paluvad nende junkrute nimesid nimetada, keda piiskop leinajutluses silmas pidanud. Piiskop seletab, et ta nimesid nimetada ei või ja ei soovi. Ta on vürstlik jutlustaja olnud, teda ei ole aga kunagi tema jutluse pärast süüdistatud. Saadikud ütleavad, et nad arvama peavad, et tal siis kedagi nimetada ei olegi, kuna piiskop pead raputab ja

lausub: maanõunikud kaebagu tema peale, kuhu nad soovivad, ja ta tahab neile vastata. Sellega lahkuvad saadikud, sellest maanõunikudele teatades, kes seda protokollida käsevad („Der H. Episcopus würde Keine nennen oder solches erweisen können, sondern würde es so obiter hingeredet haben“, Rüüt. prot. A. I. 3, 172).

Nimetan ainult veel, et doomkiriku eestseisjateks (Vorsteher bei der hiesigen königl. Duhm Kirche) esitab konsistoorium 16/XII 1701 assessor Daniel Rudbeck'i ja assessor Bernhard von Thieren'i ja k. kubermangu valitsus paneb nad ametisse (constituiret und verordnet) 8/I 1702 (eksikombel „1701“ kirjutatud Kub. valitsuse protokollis), vaata ka 2/VI 1709 Kub. valitsuse protokollis.

Visitatsiooni asjus kirjutab kubermangu valitsus konsistooriumile 1/IV 1808, et kui visitatsiooni maal toime pandakse, seda temale 6 näd. ette teada antaks, et ta rüütelkonnale seda teatavaks saab teha.

Saagu nendest näitustest.

Konsistoorium jäi Eestimaal puht vaimulikuks kõigest rüütelkonna opositsioonist ja kaebtustest hoolimata. Ka rüütelkonna opositsioon pidi mõisate reduktsiooni ajal („tempore reductionis“) nõrgemaks jääma, nagu rüütelkonna veneaegsetes protokollides selle peale tähendatakse (Rüüt. prot. 1742, 56—59).

Rüütelkond ei suutnud Rootsi ajal piiskopi õigusi palju piirata, ka doomkiriku suhtes mitte, kuna Rootsi valitsus piiskopile enam-vähem seljatoeks oli. On vastuoksa teada, et mitmed rüütelkonna liikmed koguni doomkogudusest sel ajal lahkusid ja Oleviste kogudusse üle läksid, niisamuti ka mitmete rüütelite lapsed doomkoolist. Rüütelkonna kirik ei olnud Tallinna doomkirik Rootsi ajal mitte ¹⁾.

1) Rootsiaegseid piiskopi, konsistooriumi, doomkiriku suhteid rüütelkonnaga valgustab üldiselt õigesti konsistooriumi kaebus senatile 22/II 1742 (Prot. consistorii de Anno 1742), mispärast meie selle kirja äratrükkimist siinkohal algame; temas avaldavatest püüetest ja tema tagajärgedest räägime allpool Vene aja olukorra vaatlusel.

Kiri käib järgmiselt:

Allerdurchlauchtigste Großmächtigste, Große Frau Kayserin Elisabeth Petrowna Selbstherrscherin aller Reußen,

Allernädigste Frau!

Es suppliciret Ew: Kayserl. Mayt¹⁾ aller unterthänigstes Consistorium des Hertzogthums Estland, worinnen aber deßen Bitte bestehe, solches zeigen folgende Puncten.

III.

Vene ajal tuli muudatus. Valitsuse muutust oskas rüütelkond jälle ära kasutada oma eesõiguste kindlustamiseks ja suu-

1

So lange Estland unter einer Christlichen Obrigkeit gewesen, hat es in Kirchen-Sachen allezeit einen Bischof gehabt, woben es so wohl die vorige Schwedische Regierung als auch unser Großer Kayser Petrus 1^{mus} ewig gloriwürdigsten Andenkens allergnädigst haben bleiben lassen, in dem Allerhöchst derselbe im 10ten § des glorieusen Neustaedischen friedens Tractats die Versicherung gegeben: daß in Estland das Kirchen- und Schuel-Wesen, und was dem anhängig ist, auf dem Fuß wie es unter der letzten Schwedischen Regierung gewesen, solle gelassen und beybehalten werden.

2

Es wurde zwar Anno 1715. d. 16. Febr: von dem Estländischen Oberland-Gericht der Land-Rath Artüll zum Praeside Consistorii uns obtrudiret, wie derselbe aber N° 1729 mit Tode abging, und die Herren Land-Räthe darauf laut ihres Constitutorii d. 5. Dec: 1729. den Herrn Land-Rath Rosen, in dessen Stelle zu constituiren sich nicht entsaben, der allergnädigste, und allerhöchste Kayserl^e Wille aber, aus dem ob erwehnten Nystadschen friedens Schluß uns bekannt war, daß es in Kirchen Sachen so bleiben solle, wie es bey voriger Regierung gewesen, so haben wir uns nach unser allerunterthänigsten Treue darnach aufs genaueste gerichtet, folglich uns dem Willen derer Herren Land-Räthe nicht conformiren können, sondern haben

3

die Erledigung des Bischöflichen Sitzes nach dem 1ten § im XX^{ten} Capittel der Kirchen-Ordn: zu zweyen mahlen Anno 1729. d. 27 Novembr: und Anno 1731. d. 24. Maij Ihro Kayserlichen Majestäten gloriwürdigsten Andenkens allerunterthänigst zu erkennen gegeben, und darauf bis diese Zeit auf die allergnädigste Verordnung Ihro Kayserl. Majestät gewartet, da indeßen durch das Consistorium in Kirchen Sachen alles gehörig beobachtet worden. Ob wir nun gleich

4

vermuthet, daß auch die resp: Ritterschafft den Höchst gedachten Kayserlichen Willen sich zu einer stricthen norm würde seyn lassen, so vernehmen wir doch ungerne, daß dieselbe in dem vergangenen Januarij Monat in Ew: Kayserl. May^t Hohen dirigirenden Senat nicht allein von einem Estnischen Land-Rath gedacht, der das Praesidium im Consistorio führen solle, sondern sich auch unterstanden in einer andern Supplique zu bitten: daß nächst der Ritter- und Dom-Kirche das gantze hiesige Religions-, Schul- und Hospital-Wesen, ohne jemandes Eindrang, doch mit Beybehaltung des N° 1725. approbirten Kirchen-Etaats gänzlich der Ritterschafft allermildest möchte überlassen werden. Allein

5

die aller unterthänigste Treue nach unserm Ew: Kayserl. May^t geleistetem

rendamiseks, muu seas ka kiriklisel alal, oli ta ju sel ajal antud oludes kõige aktiivsem seisis siin maal, kes kõige agaramalt ja iseteadvamalt ühiselt kõigi abinõudega oma kasude eest väljas oli.

Eyde erfordert von uns Ew: Kayserl. May^t allerunterthänigst zu unterlegen, was masen solches der Ritterschafft Verlangen wieder den allergnädigsten Willen, und so weit gehe, daß es die allerhöchste Jura und Regalia Ew: Kayserl. May^t zu berühren scheinet. Denn es soll

6.

nach ob erwehntem Nystädtschen friedens Tractat Kirchen und Schul-Wesen, und was dem anhängig, auf dem fuß, wie es unter der letzteren Schwedischen Regierung gewesen, bey behalten werden, in selbiger Zeit aber ist niemals ein Estnischer Land-Rath, sondern ein geistlicher Bischoff Praeses Consistorii in Estland gewesen, so hat auch zu voriger Regierungs Zeit die hiesige Dom-Kirche allemahl unter Königl: Disposition gestanden, der aufgeführte Kirchen-Etat, ist von der Hohen Crone gleichwie noch jetzo salarirret und die Einkünfte der Kirchen beyhm Bischoff und Dom-Capitel oder Consistorio nach der Kirchen Ordnung berechnet worden, noch weniger ist das gantze hiesige Religions- und Kirchen-Wesen der Ritterschafft jemahls übergeben gewesen, sondern die Majestäten haben solches als dero Hohes Regale jederzeit für sich behalten. Uns als Ew: Kayserl. May^t treuen und devotest ergebenen Unterthanen will nicht gebühren, wieder Ew: Kayserl. May^t Hohe jura was geschehen zu laßen, zumahlen, da uns bekant, wie Ihro Königl. May^t in Schweden Gustavus Adolphus in der Resolution d. d. 24. April: N° 1629. in einer geringern Sache, als das religions und Kirchen-Wesen ist, der Estnischen Ritterschafft ernstlich bedeutet habe: daß Ihro Königl. May^t dero Ihr zuständiges Hohes regale, ihren Unterthanen zu submittiren, niemahlen gemeynet seye, imgleichen wurde von denen Schwedischen Reichs-Vormündern, und dem Cantzler Grafen Orenstjern, in denen noch vorhandenen Conferenzen d. 26. Julij und d. 15. Aug: 1643 der Ritterschafft imprimiret: daß Ihro Königl. May^t noch das summum jus hätten. Daben sie zugleich mit ernstlichen expressionen in die denen Unterthanen gehörige Schranken verwiesen werden. Wie dann schon vor dem die Könige Ericus XIV. in der Resolution d. d. 2 Aug: 1561. Der König Johannes III. d. d. 9 Oct: 1570. König Sigismundus d. d. 10. April 1594. und König Carolus IX: in der Resolution d. d. 3. Sept: 1600. ihr Hohes Jus Episcopale der Ritterschafft keines weges committiren noch weniger gäntzlich wie jetzt verlangt worden, übergeben, sondern das religions- und Kirchen-Wesen sich allein ausdrücklich reserviren wollen, als welches dieselbe Majestäten auch jederzeit nur durch dero Bischoff und Consistorium hieselbst zu exerciren geruhen wollen. Was aber

7.

die resp. Ritterschafft durch dero jetziges Besuch intendire, leuchtet aus ihrer Anno 1725. der glorwürdigsten Kayserin Catharina übergebenen Supplique deutlich hervor, nemlich die Herrschafft über uns, allermasen sie gebeten:

Akkordpunktides 1710 oli ta seletanud, et doomkirik vanast ajast peale rüütelkonnale kuuluda, kel selles kirikus pärandatavad istekohad ja matusepaigad. Sellepärast palub ta, et see kirik rüütelkonnale jäetaks ja et temas peale saksakeelsete teenistuste teiskeelalisi ei peetaks. Kindral Bauer määras, et kõik jäägu nagu siitsaadik.

daß die Priesterschaft in Kirchen Sachen, die Ritterschafft für ihre Obern erkennen solten. Die Ritterschafft gibt daselbst zwar vor: daß die jura episcopalia, und was dem anhängig, in der Capitulation Ihr bereits zugestanden wären, daherò bitten sie, nicht umb die Einrichtung, sondern umb die Confirmation des Appellations Gerichts über das Consistorium an das Oberland-Gericht, welches doch niemals bey dem Oberland Gericht gewesen, sondern es waren laut der Königl. Schwedischen Declaration der Kirchen Ordnung d. d. 30. Nov: 1692 nur etliche Land-Räthe zu Assessoren des Appellations Gerichts verordnet, und die Capitulation zeuget deutlich: daß die Ritterschafft gar nicht die jura episcopalia praetendiren dürfen, noch weniger selbige ihr zugestanden worden, sondern das jus vocandi Pastores soll von der Gemeine und Kirchspiels Eingepfarrten per vota geschehen, worunter ein Episcopus von den Geistlichen aus der Stadt und Land zu erwählen. Damit wir nun

8.

ein mahl von allen Beunruhigungen der Ritterschafft so wir so wohl in Kirchen-Sachen als auch sonst von derselben erdulden müssen, besreyet seyn möchten, so flehen wir allerunterthänigst Ew: Kayserl. May^t geruhen allergnädigst Dero getreuem Consistorio und Priesterschaft ihre Rechte, Privilegia und löbliche Gewonheiten vermittelt eines allerhöchsten Confirmatorii abermahl dergestalt kräftigst zu bestätigen, daß wir darinne von der Ritterschafft nicht mehr turbiret werden dürfen.

Allergnädigste Kayserin, Ew: Kayserl. May^t flehen wir allerunterthänigst an, über diese unsere Bitte eine allergnädigste Resolution zu ertheilen den 22. Febr: Anno 1742.

Hinrich Gutsleff Praepos:
in der Land-Wyck und Pastor
zu Goldenbeck.

Paul Johann Kniper
Praepos: in Wierland u.
Pastor zu Iewe.

Henr: Christ: Brede
Praepos: in Ost-Harrien u.
Past: zu St: Joh: u. Zegelecht.

Joachim Salemann,
Past: zu St: Michaelis
et Assessör

Johann Henrich Henckel.
Pastor zu St. Johannis
und Assessör.

Ehr: Fr: Mickwitz
Past: prim: Eccl: Cathedr:
& Assess: Consistorii

Christian Anton Kettler
Praepos: in der Strand-Wyck u.
Past: zu Rarrusen u. Hanehl.

A. A. Vierorth
Past: Cathedr: & Assess:

Joh: Friedr: Gernet
Pastor zu Fickel und
Assess: Consistorii

Paul Hoenn.
Pastor zu St. Martini
und Assess: Consistor:

Muidu pidi Rootsi kirikuseadus maksma jääma, ja oli kavatsus jälle piiskop ametisse seada Eestimaa vaimulikkude üle, keda valivad linna ja maa vaimulikud. Rootsi kirikuseadust ei täidetud aga täpselt ja piiskopi-ametit tahtis rüütelkond kaotada. 1713 28/I kutsusid maanõunikud plakaadiga rüütelkonna 10. veebruariks, preesterkonna 13. veebruariks kokku. Kindralkubermangu valitsuse nimel anti teada, et konsistoriumi tahetakse restaureerida ja tehti ettepanek, linna superdenti M. Justus Blanckenhagen'ile präsidiumi konsistoriumis pakkuda, ehk küll kaheldi, kas see haiglane mees seda vastu võtab. Kahe saadetud vaimuliku isikliku ja maanõunikkude kirjaliku soovi peale oli Blanckenhagen viimaks nõus, mis maanõunikkudele suurt rõõmu valmistas, nii et nad superdenti isiklikult tänama tulid (v. *Protocollum Consistorii de anno 1713*). 1715 määras rüütelkond ülem-maakohtu kaudu maanõuniku Johannes Adam Üxküll'i konsistoriumi presidendiks; 15/III 1715 on konsistorium Üxküll'i juhatusel koos (peale esimehe ja sekretäri 14 vaimulikku). Konsistorium seletas 1742, et see maanõunik nendele peale sunniti. 1725. a. saadeti riigikassast palgasaajate ametnikkude koosseisu nimekiri Peterburi ilma piiskopi kohata. Senat kinnitas selle koosseisu. Sellejärele pööras rüütelkond 1725 keisrinna poole palvega, et talle antaks episkopaalsed õigused (jus episcopale) kõigega, mis sellest järgneb. Selle punkti kohta ei teinud keisrinna selget otsust. Seda vaikimist hakkas rüütelkond nõusoleku mõttes seletama ja kasutama. 1726 on maapäeval seletatud, et rüütelkonnal on jus episcopale ja jus Patronatus doomkirikus ja doomkoolis.

Võimalik olla ainult consistorium mixtum, mida tuleb jäädavalt kindlustada (Rüüt. prot. 1726, 17. jaan., 28. jaan., lk. 5. 6.). Kirikuõpetajaskond oli aga ka Rootsi ajal võrdlemisi iseseisvaks ja iseteadlikumaks arenenud rüütelkonna suhtes, iseäranis konsistorium, mis nähtavasti (v. kindralkubernereri kiri 1833 8/VIII rüütelkonnale) kuni 1832. aastani peale maanõunikust esimehe vaimulikkudest liikmetest koosnes. Konsistorium on märgukirja rüütelkonnale saatnud, mis oma tooni ja sisuga rüütelkonna asemikka vihastab. Otsustatakse seda kirja esmalt vastamata jätta, aga Peterburis asuvaid rüütelkonna saadikuid instrueerida, et nad, tugesdes kapitulatsioonile ja järgnevale õiguste konfirmatsioonile võimalikult ruttu püüaksid keisri majesteedilt palve täitmist, et kõik õigused kiriku asjus (jura in

ecclesiasticis), mis Rootsi kuningal kui luteruse-usulisel valitsejal Eestimaa kiriku suhtes olid, nüüd rüütelkonnale armulikult lubataks.

Tulla rõhutada, et siin maal piiskoppi sugugi tarvis ei olla ja selle puudusel riigi väljaminekud vähenevad ja usuasjal sellest mingit kahju ei olla (Rüüt. prot. 19/II 1728, lk. 37).

On mitmel puhul jutt tülidest vaimulikkudega ja et tarvis olla neid sündsuse piirides hoida.

Praost Ludwig on suspendeeritud ja ta on ülemas maakohetus abipalvega esinenud (Rüüt. prot. 1728 I, lk. 37. 38).

Konsistooriumi president Üxküll suri 3/XI 1729.

27/XI 1729 esinesid vaimulikud konsistooriumi liikmed kõige kõrgemal pool palvega, juure lisades Rootsi kirikuseaduse eksemplari, et Eestimaa jaoks piiskop määrataks. Kiriku seaduse (cap. XX. § 1) põhjal kuulub piiskopi-koha täitmine valitsejale (summo Imperanti), sellepärast palutakse temalt eeskirja, et konsistoorium ühes preesterkonnaga seks kohaseid isikuid võiks esitada. Edasi palutakse tervet kiriku- ja koolikorda keiserliku kaitse alla võtta ja seda kinnitada, ja viimaks täiendada riigikassast palgasaaajate ametnikkude koosseisu, kõige pealt piiskopi-ameti eelarvega, edasi ka rootsi ja soome õpetajate eelarvega (summad läheksid doomkooli heaks, sest et rootslasi ja soomlasi doomkiriku alal koguni vähe veel olla leida), doomkiriku ökonoomi, Lihula ja Karuse õpetajate, Madise ja Risti koolmeistrite eelarvega. Palve peapõhjenduseks on senine seaduslik rootsiaegne kiriku-seadus ja kord ja Uusikaupungi rahu lepingu (1721) punkt (X), et kiriku- ja koolikord jääb rootsiaegsele olukorrale. Surnud president Üxküll'ist öeldakse selles kirjas, et ta ilmaliku seisuse poolt meile „vahele lükati“ niisugusel ajal, kus seda mitmete segaste olukordade pärast ajutiselt tuli ära kanda. („Er ward uns von dem weltl. Stande eingeschoben zu einer solchen Zeit, da man wegen vieler verwirrten Umstände solches ad interim erdulden muste“).

24/V 1731 korraldi palvet, et kiriku ja kooli koosseis ja korraldus siinmaal jääks sama olukorda, nagu ta oli Rootsi valitsuse ajal.

Kubermangu valitsus saatis konsistooriumi palvekirja ära kirja maanõunikkudele ja seletas, et kiri senati läheb ja et kõik oleneb sellest, mis seal ülevalpool otsustatakse, mõista andes, et kõik oleneb sellest, et Peterburis suudetakse tarvilist mõju avaldada (Rüüt. prot. 18/XII 1729). Rüütelkond esines kohe 1730

vastukaebusega, seletades, et konsistoorium upsakuse ja omakasu pärast maanõunikust esimehega rahul ei ole, nõudvat piiskopist esimehele ilmaaegu kroonult raha ja tahtvat, et tema kaitse all vaimulikud seadusevastaselt võiksid talitada.

Teine suurem tüliküsimus vaimulikkude ja rüütelkonna vahel oli apellatsioonikohtu koosseis konsistoriaalasjus. 1725 palus rüütelkond määrata apellatsiooni-instantsiks konsistoriaalasjus ülem-maakohus, kus muidugi ühtegi vaimulikku liiget ei olnud.

Viimaks teatab asekuberner, et see tüli kõrgemal pool nii lahendada soovitud kubeneri vahendusel, et rüütelkonnast ja kiriku õpetajaskonnast ühe palju liikmeid selles apellatsioonkohtus istuvad, juhatab kuberner, kes ka sekretäri määrab riigiteenistuses seisvatest ametnikkudest (Officianten). Kõik ligem kord jääb apellatsioonikohtu liikmetele enestele üheskoos määrata.

Maapäeval 18/II 1729 pidi vastavalt vaimulikkudega selles asjas konverents peetama. Oli ilmunud vaimulikkude poolt ülemõpetaja Mickwitz, 2 praostit ja 1 õpetaja (praost Gutsclaff, praost Snabe, õpetaja Gernet). Kubeneri ettepanek loeti ette, vaimulikud astusid siis tagasi ja rüütliid pidasid nõu. Rüütelite soovid ses asjas olid: apellatsioonkohus tuleb pidada rüütelkonna majas (Ritterstube), juhatab kuberner, kui ta sama usku on, vastasel korral, ehk kubeneri äraolekul juhatab vanem maanõunik. Ei ole tarvis, et vaimulikkudega selles asjas kokkuleppele jõutakse, sest et vaimulikud liikmed selles kohtus ainult hea vahekorra alleshoidmise pärast arvesse on võetud. Neile antakse ainult teada, mis on otsustatud.

Rüütelkond tugeb keisrinnalt kinnitatud õigusele apellatsioonkohust ilmalikkudest ja vaimulikkudest liikmetest moodustada ja määrab sellepärast: apellatsioonkohus koosnegu kubeneri juhatusel 2 maanõunikust, 3 rüütelkonna liikmest ja 3 vaimulikust (Rüüt. prot. 1729 A. I. 12, lk. 160—167, „L. Schluss“ lk. 33). Kuid kindralkuberner (F. v. Löwen) vastab, et apellatsioonikohtu liikmeteks peab mõlemalt poolt ühe palju liikmeid olema (*membra Judicii olgu paria*), et kuberner, kui poolte hääled lahku lähevad, esimehena otsustada saaks. Selles mõttes otsustas senat 1729 (kummagilt poolt ühepalju liikmeid, aga mitte üle 3, P. C. S. 5448) ja kinnitas seda 1743 (P. C. S. 8756).

Nagu näha, oli vahest riigivalitsuse oma huvi peapõhjuseks,

et seda küsimust mitte päris rüütelkonna tahtmist mööda ei otsustatud, mitte just vastutulek vaimulikkudele.

Teisiti oli aga lugu piiskopi-ametiga ja konsistooriumi esimehega. Kui Üxküll suri, seletas konsistoorium, nagu nägime, et maanõunikust Üxküll'i esimeheks valimise puhul ainult seks korraks niisugune esimehe-koha täitmise viis ette olla nähtud, mitte aga alatiseks, nagu rüütelkond seda nõudis (Rüüt. prot. A. I. 13, lk. 373. 374), kes 5/XII 1729 presidendiks maanõuniku Rosen'i oli valinud. Rosen püüab diplomaatilisel teel vaimulikka järelandmisele meelitada ehk sundida, saadab neile (Rüüt. prot. 26/II 1730) kutse konsistoriaalruumi ilmuda. Vaimulikud saadavad 2 saadikut, enam informatsiooni mõttes, tema juure, neile tarvilisi instruksioone andes.

Kui Rosen maanõunikule präsidiumi nõuab põhjendusega, et ju keisrinna on sellekohase resolutsiooni teinud, „et konsistooriumi tuleb pidada, nagu ta seni on“, see tähendab: „sub praesidio secularis“, vastavad saadikud: „Ettepanek õndsale keisrinnale oli nii seatud, nii ei võinud ka resolutsioon teistsugune ollagi“ (Der Vortrag bey der Gottseeligen Kayserin wäre so eingerichtet gewesen, so habe die Resolution auch nicht anders seyn können). Nüüd on aga presidendi koht vabaks saanud ja tuleb käia kirikuseaduse järele. Sellekohase palvekirja on vaimulikud kõigekõrgemale poole esitanud ja nüüd tuleb vastus ära oodata.

1734 otsustas rüütelkond, et kiriku visitatsioonid ette võtta ei või, kus mitte maanõunik esimehena juures ei ole. Konsistoorium oli pärast Üxküll'i surma otsustanud visitatsiooni ilma esimeheta ette võtta. Rüütelkonna poolt esitatakse kindralkubermangu valitsusele palve selles asjas.

Kui visitatsioonil maanõunik esimehena puudub, ei ilmuta junkrud visitatsioonile (Rüüt. prot. 1739, lk. 226 j.). 9/XII 1741 teatab Peterburi rüütelkonna saadik maanõunik Stackelberg, et konsistooriumi esimehe asjus rüütelkonna soov täitmist on leidnud. Konsistoorium esines aga senatis veelgi vastulausega (Supplique) 1742 22. veebruaril ja nõudis piiskoppi esimeheks. See konsistooriumi kiri ongi siin joone all ära trükitud.

1742 12/VI on see asi rüütelkonnas kõne all ja seatakse vihased vastused konsistooriumi üksikutele punktidele (8) kokku.

Konsistoorium oli seletanud:

Uusikaupungi rahu 10. §—is ei ole sellest midagi, et kon-

sistooriumis ilmalik esimees peab olema, nagu rüütelkond ekslikult räägib.

Rüütelkond seletab konsistooriumi 1—4 punkti kohta, konsistooriumil on auahned piiramata kirikuvõimu püüded.

Keisrinna Katariina on 1725 otsustanud, et konsistoorium nagu see kord, nii ka edaspidi ilmalikkudest ja vaimulikkudest liikmetest koosnema peab. Et seekord maanõunik Üxküll tunnustatud esimees oli, peab see ka alati nii olema. Keisrinna käsule vastupanemine on see, kui nüüd konsistoorium ei taha esimeheks tunnustada maanõunikku Rosen'i.

Sellest ajast, kus nüüd ei ole ilmalikku esimeest konsistooriumis olnud, on kirikus korratused tekkinud (herrnhuutlased j. s.).

Rüütelkonnal on vanast ajast doomkirikus jus patronatus ja mis sellest järgneb olnud, ja ta on seda teostanud vastavalt kapitulatsiooni § 33-le, vaimulikka kutsunud ja palka määranud.

See, mis Rootsi ajal „tempore Reductionis“ on temal kaduma läinud, on Peeter I poolt jälle muudetud (1742, lk. 60).

Edasi (§ 5) on konsistoorium seletanud, et rüütelkonna nõudmised puudutavad keisri õigusi (jura et regalia). Rüütelkond on nõudnud neid õigusi asjus, mis ennem Rootsi kuningale kuulusid, kes nende õiguste rikkumist mitte ei ole sallinud.

Rüütelkond juhib tähelepanu selle peale, et rüütelkonnal Liivimaal ja bürgermeistril (linna konsistooriumis) on ju esimehe koht konsistooriumis. Keiserlikule kassale oleks piiskop just koormatuseks.

Rootsi ajal on küll piiskop olnud, keda kuningas kui sama usu Summus Episcopus üleval pidanud. Rahulepingu läbi on see muudetud.

Veel on konsistoorium (§ 6 ja § 7) ette toonud, et doomkirik Rootsi ajal ikka kuninga ülemvalitsuse all on olnud ja kulude-tulude aruanded piiskopile ja konsistooriumile on esitatud („alle mahl unter der königl. Disposition gestanden und die Verrechnung der Kirchen-Einkünfte dem Consistorio abgestattet worden“).

Rüütelkond põhjendavat oma nõudmisi kõige pealt sellega, et see ammust ajast nii olnud, mis aga mitte alati tõele ei vastavat.

Rüütelkond püüdvat täielikku valitsust vaimulikkude üle enesele kinnitada lasta.

Rüütelkond vastab, et tempore reductionis, viimase 30 a.

jooksul, olla rüütelkonna õigusi rikutud; enne seda olla see nii olnud, nagu nad seda nüüd nõuavad. Preesterkond püüdvat kõige selle vastuseismisega rüütelkonda oma piiramata vaimulikule võimule alistada, nagu ta on tahtnud kaotada rüütlite eesõigust üksi mõisaid omada.

Ta kirjutab rüütelkonna arvele arvamisi ja tõendusi, mis sellele mõttesegi ei ole tulnud. Rüütelkond on vastutulles vaimulikkudele („umb mit der Priesterschafft zu harmonieren“) nõus olnud, et apellatsioonikohus konsistoriaalasjus moodustataks, kus ka vaimulikka liikmeid oleks, kuna seks otstarbeks 1725 rüütelkonna palve peale määrati ülem maa-kohus ja Rootsi ajal oli de anno 1692 30/XI Judicium delegatum, kus vaimulikka liikmeid ei olnud (Rüüt. prot. 1742, lk. 56—71).

1743 otsustas senat, kaebust ja vastukaebust läbi vaadates, arvesse võttes, et 1725. a. etaas piiskopi-ametit ette nähtud ei ole ja keisrinna vaikimist 1725 rüütelkonna mõttes seletades: „а епископу не быть“ (P. C. S. 8756). Eestimaa preesterkonnale anti koguni hoiatus: „представлений чинить не дерзать“ (P. C. S. 8756)!

Ei või mingit kahtlust olla, et need konsistoriumi kirjad rootsiaegseid kiriku olusid palju õigemalt kujutasid, kui rüütelkonna seletused, ka Uusikaupungi rahulepingu § 10—le ja maksvaks jäänud Rootsi kirikuseadusele on vaimulikkude esitajad teatava õigusega tugenud. Rüütelkonnal ühes kuberneriga on suuri jõupingutusi tarvis olnud, et vaimulikkude õigusi murda. Vene Valitsuse suhted Luteruse kirikuga olid algusest saadik teised, kui Rootsi valitsusel. Rüütelkonnale olid aga kapitulatsioonid ja eesõiguste kinnituskirjades eesõigusi antud, mida rüütelkond varsti veel enam oma kasuks püüdis seletada ja interpreteerida. Vene valitsus ei saanud alguses tõelist olukorda täiesti selgekski teha. Rüütelkond oli tegelikult mõõduandev seisus, oli endise valitsuse vastasena esinenud, kubermangu valitsus oli tema mõju all, tema mehed olid ka Peterburis tegevad, tema ettepanekud töötasid riigisummade kokkuhoidmist. Juure tuli ehk veel ühelt poolt, et Vene riigikord ja kultuur Rootsi omast taga oli ja aadli seisuse ülivõimule paremini sobis, teiselt poolt, oli selle maa kirik sisuliselt võõras Vene riigile ja kirikule ja juba juhtus järelepärimisi ametitalituste pärast, mida Luteruse õpetajad juhtuval korral eestlaste maal elavate venelaste juures toimetavat. Kõik see seletab meile vaimulikkude ja

rüütelkonna vahekorra muutust Vene valitsuse kaasabil. Vaimulikku sunniti vastumeelse seisukorraga vähehaaval leppima¹⁾.

Iga uue maanõunikust presidendi valimise puhul pidi kuberner, sellest teada andes, konsistooriumile meele tuletama, et tal tuleb „konformeeruda“ keiserlikule tahtele ja igatepidi valitule presidendile kui oma ülemusele kõike tarvilikku aupakkumist üles näidata (näit. Rüüt. prot. 2/X 1742; 30/I 1747: „Ein Kayserl. Provincial-Consistorium wird... Ihro Kayserl. Mayt..... erangenen..... Verordnungen sich zu conformiren, und dem Herrn Baron und Land-Rath von Stackelberg als ihrem Vorgesetztem alle erforderliche Ehrerbiethung zu erweisen sich anlegen seyn lassen“).

Nähtavasti on konsistooriumi liikmed (peale esimehe) seda seisukorda vaid sunnitult kannatanud ja seda arvesse võttes teeb rüütelkond 1766 31/III ja siis 1787 kindralkubermangu valitsusele ettepaneku, et maanõunikust esimehe valimine natuke muudetakse. Küsimus otsustatakse nii, et konsistoorium maanõunikkude kolleegiumi liikmete hulgast esitab valimisõle 3 kandidaati (Rüüt. prot. 1767, lk. 69. 70. 71; 1787, lk. 66. 67).

1742 laseb rüütelkond oma eesõigused jälle kinnitada, muu seas 1725. a. etaa ja rüütelkonna takistamata valitsemise õiguse kiriku ja koolide ja hospidaalide üle (Confirmatorium Privilegiorum 25/VI 1742). Juba 1725 oli ta palunud alistada preesterkond rüütelkonnale, et nad ilma rüütelkonna nõusolekuta midagi ei otsustaks kiriku- ja seaduse-asjus, põhjendades seda nõudmist sellega, et vaimulikud rüütlite käest koha ja palga saavat.

Nende põhimõtete järele on siis ka katsutud käia.

Rüütelkond palub konsistooriumi 1729 1/II leskproua Lagmanin v Essen'i ja tema laste heaks juridiik- ja konsistoriaaljutluste puhul ja suurtel pühadel doomkirikus ja samuti maakirikutes 2 korda aastas korjandust toime panna.

1) Meie juures süüdistatakse teatava õigusega endise aja kirikut ja kiriku ametikandjaid, et nad ennast valitsevate kihtide käsualusteks on andnud ja nende huvide käsilastena on tegutsenud. Kahe silma vahele on aga jäänud, et see mitte alati nii ei ole olnud (näit. mitte Rootsi ajal), ja niisamuti, millas ja kuidas see seisukord niisuguseks kujunes, ja inimlikust seisukohast vaadeldes, õieti seks kujunema pidi teataval määral, sest ülivõimu vastu ei suuda harilik inimene hästi võidelda, muidu võiks teataval määral analoogiliselt küsimus üles seada, miks eesti talupojad ennast laskisid nii orjastada, millise küsimuse ebaõigustus aga silmnähtav on.

Kui see kohe ei või sündida, sest et, nagu pärast konsistoorium seletab, seks enne kubeneri luba tuleb muretseda, siis ei varjata oma pahameelt ja nõutakse aru (Rüüt. prot. A. I. 12, lk. 279. 355. 356).

Juba 1730 28/I (lk. 25. 26. 27) pööratakse küsimusega konsistooriumi poole, miks ei vannutata votseeritud kirikuõpetajaid, nagu kirikuseadus nõuab, miks endise lauluraamatu asemele uus tarvitusele võetud, ilma et rüütelkonna heaksarvamist päritud. Herrnhuutlaste asjus tahab rüütelkond kaebtusega esineda kindralkubernerile. Kui aga vahepeal jälle maanõunik konsistooriumi esimeheks kinnitatud saanud, jäetakse tarvilikkude sammude astumine tema hooleks (Rüüt. prot. 1742 lk. 71. 72. 96).

1786 (lk. 1—8) nõuab rüütelkond aru (oma õigust seks põhjendades) konsistooriumilt, kuidas ilma rüütelkonna nõusolekuta ametitalituste formulaarisid muudetakse „uue lauluraamatu kallal töötatakse, et seda doom- ja maa-kogudustes tarvitusele võtta, doomhospidali kirik katoliku jumalateenistuse pidamiseks lubatakse ilma rüütelkonna loata. Peaks teada olema et ilma rüütelkonna loata „in liturgicis et ecclesiasticis“ midagi muuta ei tohi (v. ka Rüüt. prot. 1787, lk. 18. 36. 37).

Rüütelkonna ja kirikuõpetajaskonna vahekord on Vene ajal enam-vähem vastupidine rootsiaegsele vahekorrale. Kuna Rootsi ajal kiriku asjus mõõduandvad olid vaimulikud, valitsuse toetusel ja juhatusel, ja rüütelkond oponeerija osas oli, on Vene ajal kiriku asjus mõõduandvam rüütelkond, sest et rüütlite eesõigused kasvasid ja valitsus vaimulikku vahekorras rüütelkonnaga ei toetanud. Vaimulikud olid nüüd opositsioonis, alguses oli nende opositsioon äge ja teadlik, suuremate tagajärgede puudusel ja rüütelkonna ülivõimu kasvamise tõttu hakkas ta raugema, kuigi mitte päris (kaua aja kestvusel).

Et niisuguste üldiste eesõiguste juures rüütelkond doomkiriku suhtes erilisi eesõigusi omandada võis, tohiks arusaadav olla. Neil on ju doomkiriku patronaat ja doomkirik olla nüüd nende kirik.

1723 a. maapäeval määratakse, et rüütelkonnal doomkirikus omad istekohad on, mida lukustada võimalik peab olema, milleks rüütelkonna peamees võtmed muretseda lasku, et peale aadeli ja keiserliku majasteedi ohvitseride keegi nendele istekohtadele ei peaseks (maapäeva otsused ja soovid lk. 3). Rüüt-

lite istekohtadest mees- ja naissoole on ka veel jutt 1768 a. maa-päeva ajal (lk. 73).

Rüütelkond: maanõunikud ühes rüütelkonna peamehega (v. näit. Kub. val. prot. 1718 28/IV) rp. rüütelkonna asemikkudekogu ehk esitus (Ausschuss) (v. näit. 1838, lk. 195. 196) votseerib ülemõpetaja (näit. 1749 24/II; 1767, lk. 6. 7. j. n. e.) ja diaakoni (Rüüt. prot. 1743 8/II, lk. 27 j. n. e.), paneb organisti ametisse (1786, lk. 12. 13), määrab ametikandjatele palga ka kroonu poolt saadava summa mainitud etaa põhjal ja rüütelkonna- ja maakassast antavad lisad (näit. „Mantelgelder“ ja „Kragengelder“ v. Rüüt. prot. 1743, lk. 54). Muidugi määravad nad oma keskelt ülemkiriku eestseisjad, kellele nüüd oeconomus templi alluma peab. Aastased kulude-tulude aruanded vaatab rüütelkond läbi.

Kubermangu valitsuses esinevad doomkiriku nimel nõudmistega ja kaebustega ja palvetega Vene aja algupoolel doomkiriku ökonoomid ja kirikueestseisjad.

Aga 7/VIII 1733 esineb ka konsistooriumi sekretär palvega kindralkubermangu-valitsuse protokollis „insereerida“ (inseriren) aednik Matthias Häuser'i annetuskiri (Donations-Schrifft) doomkiriku varjupaiga heaks („dem vor der Duhm Pforte befindlichen Wayssen-Hauss“¹⁾).

Valitsus hakkab vähehaaval enese huvides mõnes suhtes rüütelkonna nõudmisi kriitilisemalt hindama, milleks vaimulikkude arvustused kindlasti kaasa on aitanud.

Silmas pidades rootsiaegset korda hakkab valitsus nõudma aruannete esitamist doomkiriku kuludest ja tuludest, iseäranis nende summade kohta, mis kroonu käest kirikule ja hospitalile anti. 1730 28/II refereerib sellest nõudmisest ülemkiriku eestseisja parun von Rosen rüütelkonnale. Viimane otsustab, et seda, mis Rootsi ajal olnud, nüüd nõuda ei saa, sest et see kirik rüütelkonna kirik on („weilen diese Eine Ritterschaffts Kirche ist“, Rüüt. prot. 1730, A. I. 13, lk. 103).

Kuid kindralkubermangu valitsus jääb selle nõudmise juure.

Rüütelkonna komisjon ja maanõunikud rõhutavad, et jurisdiktsiooni alleshoidmiseks, mis neil doomkiriku kohta on, võib oeconomus templi aru anda nende summade kohta, mis ta renteist saab ja kviitungi vastu välja maksab ametikandjatele.

1) Selle järele võiks oletada, et see doomkiriku kinnisvara sel ajal üldkirikule kuuluvaks loeti.

Summade kohta, mis maakassast ja muidu tulevad kirikule, koolile, hospitalile, ei anta aruannet. Rüütelkond ei saa nõus olla, et see kirik kroonu-kirik on ja mitte rüütelkonna kirik („dass es nicht E. Ritterschaffts sondern ledigl. eine Crohns-Kirche seyn solte“). Ammust ajast on see rüütelkonna kirik ja see on kapitulatsiooni § 33 põhjal tunnusstatud ja kõik, mis sellest järgneb. Rüütelkond on sellest ajast peale oma *jus Patronatus* teostanud, ükski kuberner ei ole seda siit saadik seganud. Rüütelkond on kiriku ja kooli hoonete parandamise ja hospitalimaja ja kirikutorni ehitamise eest, niisamuti laokile jäänud Mõigu mõisa korralduse eest hoolt kandnud.

Et Rootsi valitsus ärapõlenud kiriku ülesehituseks on palju teinud, on ta osavõtmise pärast teinud, ilma et see rüütelkonna õigusi vapustaks (v. Rüüt. prot. 1737, lk. 177. 202. 213—216; L. Schluss lk. 29—31; 1739 12/II, lk. 19—26; 1742, lk. 56—59). Et ka erassisetulekute kohta valitsus aru nõuab, seda ei tehta ühegi teise kiriku suhtes. 1741, lk. 26 öeldakse, et doomkirik on alati (allezeit) rüütelkonna kirik olnud ja tuleb selle juure ja ka kõige juure, mis sellest järgneb, jääda („auch dabey und allem was demselben anhängig allernädigst zu conserviren“). Valitsus otsustas, et rüütelkonnalt ei ole ühtegi aruannet tarvis nõuda, vaid ainult kroonu poolt ametisse pandavalt ja ülespeetavalt ökonomilt (oeconomus templi), kes kõigi tema käest läbikäivate summade kohta, olgu nad kroonult või eraisikutelt *ad pios usus* saadud, arved peab sisse andma (Rüüt. prot. 1750, lk. 207. 208. 209. 210).

Kubermangu valitsuse protokollides esineb Vene aja alguses doomkiriku nimena „siinne doomkirik“ (Hiesige Dombkirche) näit. kohe 8/VII 1711. Esineb ka nimetus „siinne katedraalkirik“ (Hiesige Cathedral-Kirche) 2/V 1743, oeconomus Templi Cathedralis 10/X 1745, nagu ka Konsistooriumi protokollides esineb sagedasti katedraali nimetus, nagu „Pastores cathedrales“ (13/II 1718), „Past: prim: Eccl: Cathedr:“ (22/II 1742) ja muidu sagedasti, iseäranis doomõpetajate allkirjus.

Nimetus „doom- ja rüütelkonna-kirik“ („Duhm und Ritter-Kirche“) esineb Kubermangu valitsuse protokollides, minu teada, esimest korda 28/IV 1748, aga ka siin veel enam rüütelkonna esitises tarvitatud nimetuse väljendusena. Siin on sellest jutt, et maanõunikkude kollegium ühes rüütelkonna peamehega on isiku nimetanud doom- ja rüütelkonna-

kiriku ülemõpetajaks ja temale ühes vokatsiooniga ka kroonult saadava palga kindlustanud. Kuberner ütleb, et tal ettepannud isiku vastu see kord midagi ei ole, aga tulevikus ei saa isikuid, kes kroonult palka saavad, niiviisi valida veel vähem neile kroonult saadavat palka kindlustada, vaid rüütelkond peab kindral-kubermangu valitsusega läbirääkimistesse astuma ja 2 ehk 3 isikut ettepanema ja kui siitpoolt midagi nende vastu ei ole, võib nendest valida; ka tuleb vokatsiooni-kiri kinnituseks esitada, muidu aga suletakse kroonu poolt tulevad maksud ja kuberner keeldub sarnasest valimisest osa võtmast. Aga 2/XI 1790 seisab juba kub. valitsuse enese nimetusena „Befehl an den Revalschen Kirchen Convent der Ritter- und Dom-Kirche“, niisamuti „Supplike des Convents der Ritter und Dom-Kirche“ 9/XI 1791 j. n. e.

Rüütelkond teeb 1742 15/VI doomkiriku eestseisjatele kohuseks hoolt kanda:

1) et mitte kõiksugused inimesed, kes õpetajad ei ole, kinniseid tundisid ja *conventicula* ei saaks doomkirikus pidada,

2) et võõrad isikud ei saaks doomkirikus õpetada või koguni kantslit tarvitada,

3) et kõik, mis kirikuseadusega vastolus, saaks takistatud ja kõrvaldatud.

Tarbekorral tuleb kindral-kubermangu valitsuselt abi nõuda. Kui 2 kuu jooksul soovitud nõudmised täidetud ei ole, astub rüütelkonna peamees ise kindralkubermangu valitsuse juures tarvitlikud sammud (Rüüt. prot. 1742, lk. 73).

Vokatsioonikirjades doomkiriku õpetajatele märgitakse kohustus ära sektantide sissetungimist takistada j. m. s., näit. Rüüt. prot. 1743 lk. 27; 1749 peaaegu raamatu lõpul). Kui 1757 13/IV kolleegia assessor Manteuffel, liignimega Zoege, (veretöö pärast) avalikule kiriku-karistusele võeti ülemuse käsul doom-õpetaja Harpe poolt, oli sellega ka rahakaristus ühenduses. Selle kohta tähendab Harpe: „Karistusrahad oleks õiguse järele pidanud vagadeks otstarbeteks (doomkirikule) määratama, aga nad mõisteti rüütlikassale“ (Excerpte aus dem Kirchen-Buche der Dom-Kirche in Reval, de Ao 1666, I, lk. 37. 38).

Doomkiriku õpetajad täitsivad sel ajal ka (enamasti) superdendi kohuseid. Konsistooriumi istangute jaoks on õiguse järele doomkirikus tuba olemas. See tuba on aga röske ja tema kordaseadmiseks kuluks suurem summa ära, kui

üür on, mida ülemõpetajale maksta tuleks, et ta lubaks, nagu see umbes 50 a. jooksul juba sündinud, omas majas istanguid edasi pidada (Rüüt. prot. 1787 lk. 49. 50. 51; 1785, lk. 68).

Nii palju kui kirikule episkopaalsetest õigustest (jus episcopale) järele oli jäänud, seisis nende õiguste teostamine ikkagi ligidases ühenduses doomkirikuga, olgugi sel kujul, et superdendi kohuseid doomkiriku ülemõpetaja täitis (sest et rüütelkond kirikule vaimulikku ülemat ei lasknud valida, kes siis ka eo ipso doomkiriku ülemõpetajaks oleks olnud). Doomkirikus toimetatakse ordinatsioonid, peetakse sünodaaljutlused, konsistoriaaljutlused (v. 2/X 1729 Prot. consist.), pidulikud ja ametlikud teenistused, rüütlite ja vaimulikkude vannutused, n. n. „kohtu jutlused“ s. t. teenistused kohtu-istangjärgu algul (ülem-maakohtu ja teiste ametasutuste istangjärgu avamise puhul, näit. 9/I 1824, Prot. consist.). Kui linna superdent Blanckenhagen 1713 provintsiaal-konsistooriumi esimeheks valiti, kutsus ta õpetajad esmalt veel oma senisesse ametruumi, nimelt (linna) konsistooriumi-ruumi Oleviste kiriku juures kokku 17/II 1713, kuid kandidaadid ordineerib ta juba selsamal päeval doomkirikus (in d. Dohmkerche), niisamuti 14/VII 1713 j. n. e. (v. Prot. consist.).

Konsistooriumis olid vaimulikud liikmed, kuid nad hoiti maanõunikust esimehe läbi rüütelkonna ülivõimu, peaaegu sumepiskopaadi läbi kammitsas. Konsistooriumi, endise doomkapitli järeltulija, ühendusest doomkirikuga andis tunnistust ka asjaolu, et konsistooriumi istangute jaoks doomkirikus ehk ühe doomkirikule kuuluvas majas ruumi tuli muretseda, samuti nagu ka konsistooriumi sekretär nähtavasti õigustatud oli, ühes doomkiriku majas, või aga doomkiriku kulul korterit saama (v. Rüüt. prot. A. I. 17, lk. 130—133). Rüütelkonna, kui episkopaalõiguste suure osa omaja suhted doomkirikuga olid väga ligidased ja ta teostas neid osalt just doomkiriku kaudu ehk doomkirikule tugesdes.

19 a. s. algul oli Soomest Peterburki kutsutud piiskop Dr. theol. Zacharias Cygnäus uue kirikuseaduse eelnõu välja töötanud, mis Hermann Dalton'i otsuse järele mõnes suhtes 1832. a. kirikuseadusest parem on.

Selle eelnõu järele allusid Peterburi piiskopile (õieti peapiiskopile) 5 piiskoppi (senised superdendid): Liivimaa, Eestimaa Kuramaa, Saraatovi, Odessa, ja nende kõrval mõned superdendid (Saaremaa, Tallinna linna, Riia linna superdendid jäävad, Vilna

ja Moskva pannakse superdendid ametisse, Piltenis kaotatakse superdendi koht). Kava „Allgemeine Verordnung über das evangelische Kirchenwesen“ saadeti 1824 arvamise avaldamiseks Baltimaale. Kava kohta pidi komitee oma arvamist avaldama, kuhu ka rüütelkond oma saadiku pidi valima. 1824 21/VIII otsustati komiteesse küll rüütelkonna saadik saata, kuid sellele ülesandeks teha selle eest hoolitseda, et komitee arvamisavaldukses kõiksugused põhjused nimetataks, et senine kirikukord siin jääma peaks ja uus kava siin mitte teostatud ei saaks. Leiab saadik, et komitees sarnane meeolelu valitseb, et uus kava heakskiitmist võiks leida, siis peab saadik sellest rüütelkonna peamehele teatama ja ühes temaga vastulausega esinema tarvilikul kohal uuenduse vastu kui niisuguse vastu, mis rüütelkonna eesõigustele vastu käib (Rüüt. prot. 1824, lk. 377. 378).

Kui kubermangu valitsuselt see kava konsistooriumi saadeti, on sellest konsistooriumi protokollis märgitud (27/VI 1824) ja otsustatud ligemal ajal kava ettekanda. 8/XII 1824 loeme konsistooriumi protokollist lühikest teadet, et ülemõpetaja Paul Eduard Hoerschelmann on komitee arvamisavalduse (Sentiment der Comität) ära kirja esitanud korraldusega seda teadmiseks aktide juure panna („mit der Verfügung selbige zur Nachricht ad acta zu legen“). Ja see oli kõik!

Arvamisavaldukses on aga piiskopi-ameti sisseseadmine tagasi tõrjutud.

Piiskop Cygnäus oli § 7-as piiskopi-ameti sisseseadmist õigusega põhjendanud keisri ukaasiga 20/VII 1819. Komitee aga peab seda mitte lubatavaks seda ukaasi „laiendada siinse evangeelse kiriku sarnaselt kujutatud episkopaalkorra kohta.“ Ülemapellatsioonkohtu allesjätmist peetakse aga tarvilikuks vahe-instantsina konsistooriumi ja kindralkonsistooriumi vahel.

Nagu näha on Tallinna komitees rüütelkonna seisukoht „läbi löönud.“ Konsistoorium vaikib, tähendab on seega teistsuguseks muutunud, kui ta oli eelmisel aastasajal.

Komitee liikmed olid:

Rüütelkonna poolt maanõunik parun Gottlieb von Meyendorff,
 Provintsiaalkonsistooriumi poolt: esimees Reinhold Gottlieb von Maydell ja ülemõpetaja Paul Eduard Hoerschelmann,
 Linnakonsistooriumi poolt: bürgermeister Carl Johann Salemann ja assessor, Niguliste õpetaja Johann Bernhard Gebhardt.
 1832. a. kirikuseadusega saivad vaimulikud omale

kindral-superdendi isikus pea, kes neil seni Vene ajal oli puudunud, kuid peale ilmaliku esimehe istusid nüüd uues konsistooriumis ka ilmalikud assessorid samas arvus, nagu vaimulikudki assessorid, mida seni ka Vene ajal ei olnud juhtunud kindralkuberneri kirja järele 1833 8/VIII.

Rüütelkonna kui niisuguse otsekohesed episkopaal-õigused pidid õieti nüüd üle minema konsistooriumile ja kindralkonsistooriumile, kuid oma ülekaalu läbi konsistooriumis said rüütliid kaudselt oma mõju enam-vähem maksma jätta, sai ju ka kindralsuperdendiks üks mõlematest nende poolt seks ülesseatud kandidaatidest. Selle läbi olid kindralsuperdendi episkopaal-õigused ikkagi piiratud ja kärbitud rüütelkonna kasuks.

Doomkiriku suhtes jäid rüütelkonna eesõigused maksma. Ehk küll 1832 a. kirikuseaduse põhjal 3 a. peale valitavad kirikukonvendid ja -nõukogud koguduste majanduslist ala valitsevad, sai 1839 rüütelkond ministrilt otsuse, et varanduse valitsemine doomkirikus jääb nagu seni, ja 1845. a. Balti eraseadus annab rüütelkonna liikmetest ülemkirikueestseisjatele doomkirikus õigused, mida kirikueestseisjatel üheski teises kirikus ei ole.

Konvent saadab aruanded varanduse kohta rüütelkonnale läbivaatamiseks (v. Rüüt. prot. 1838 lk. 38; 1844 lk. 49; 1845 lk. 512. 513 j. t.).

Kogudus ja konvent ei olnud rüütelkonna suhtes iseseisvad, nagu sellest juba näha. Ka muidu kuuleme, et konvent tähtsamate küsimuste otsustamise jätab rüütelkonna esituse hooleks (dem ritterschaftlichen Ausschuss), nagu näit. ülemõpetaja Hoerschelmann'i aruandest 31/XII 1824 (Konsistooriumi arhiivis) näha on.

Rüütelkonna protokolliraamatus 1845, lk. 643 öeldakse sellepärast doomkiriku ja doomkooli kohta, et „kirik ja kool on mõlemad rüütelkonna instituudid“ („Kirche und Schule sind beide Institute der Ritterschaft“).

„Rüütelkonna ja doomkiriku“ nimetus on 19. a. s. ka konsistoriaalprotokollides tarvitusel (näit. 9/I 1824 j. t.).

Kuid ka kindralsuperdend on doomkirikuga ligidalt seotud. Peale selle, et ta siin kindralsuperdendi ameti talitusi toimetab ja doomkiriku piiskopi-majas elab, on ta kirikuseaduse § 528. märkuse järele ühtlasi doomkiriku õpetaja ja niisamuti B. S. K. II k. § 447

II p. 2 järele täidab kindralsuperdend doomkiriku ülemõpetaja ja jutlustaja kohuseid. Praegune ülemõpetaja, kui teda kindralsuperdendiks ei valita, jääb ülemõpetajaks. Kuid kui tema lahkub, saab ülemõpetajaks automaatselt kindralsuperdend (kindralkuberneri kiri 1833 8/VIII). Selles ametis on kõik kindralsuperdendid kuni 1918. a. olnud seaduse põhjal, nagu seda seaduslist alust esile toob veel maanõunikust konsistoriaalpresident omas kirjas 1/VII 1918 (s. Nr. 983) okupatsiooni „Armee-Oberkommandol'e“ senise kindralsuperdend Daniel Lemm'i ametist vabastamise puhul, ja niisamuti kinnitati okupatsiooni võimude poolt seaduslisel alusel ka ülemkonsistoriaalnõunik õpetaja Wilhelm Kentmann kindralsuperdendiks ja ühtlasi Tallinna doomkiriku ülemõpetajaks („im Amte eines Estländischen Generalsuperintendenten und Oberpastors der Ritter- und Domkirche in Reval mit Wirkung vom 1. September 1918 an bestätigt“).

Diaakoni amet oli 1810. a. ainelistel põhjustel ajutiselt ära kaotatud (v. rüütelkonna peamehe kiri 1899 7/IV, Rüüt. miss. 417). 1845 (lk. 571) taheti jälle diaakon ametisse panna, kuid konvent ei soovinud seda, ja see jäi teostamata, kuni 1876. a. jälle diaakon ametisse pandi. Rüütelkond otsustas nimelt vastavalt konsistooriumi esitisele 1810. a. peale vakantset diakonaati rüütelkonna- ja doomkirikus täita. Konsistoorium oli selles asjas 4/III 1875 (s. Nr. 160) rüütelkonna peamehe poole pööranud kindralsuperdendi sellekohase sooviavalduse põhjal. Viimasel ajal oli vikaar ametis olnud, aga et see ainult 250 rubla aastas palka sai, ei olnud ta alati saadaval. Et kindralsuperdend visiiteerima pidi, puudus ta ajuti omast kogudusest, ja vahel oli ka muidu ametitalituste rõhkuse pärast abi vaja. Rüütelkonna peamehe soovil (13/III 1875 s. Nr. 133) palub konsistoorium kindralsuperdenti (21/III 1875 s. Nr. 184) kava selle kohta esitada, missugused kohustused diaakonil oleks ja missugune oleks tema vahekord ülemõpetajaga. Doomkiriku konvent esitab kandidaadi rüütelkonna esitusele (dem ritterschaftlichen Ausschusse), kes diaakoni valib (8/IX 1875). Valitu on õpetaja Daniel Burchard Lemm. Palk oli: 500 rubla rüütelkonna kassast (250 rubla maksti vikaari palgale juure) ühes doomkirikule kuuluva diaakonimaja tarvitamise õigusega, kusjuures doomkoolile vikaarimaja eest, mis tema käes olnud, tasuks määrati 200 rubla, millisest summast senine üür 86 rubla ülemõpetajale endist viisi jääb. Rüütelkonna peamees E. parun Maydell saadab vokatsioonikirja valitule

(8/X 1875 s. Nr. 471). Kindralsuperdendiks oli sel ajal Schultz. 1881 valis rüütelkonna esitus diaakoni ka lossi- ja vangla-õpetajaks, kuna kindralsuperdent sellest ametist oli loobunud: palk selle ameti eest oli 500 rubla.

1878. a. suurendati 1836. a. maakassast määratud lisa kindralsuperdendi palgale 1000 rbla peale aastas (kroonu käest sai ta 2000 rubla ja doomkoguduselt sissetulekud ametitalituste pealt ja doomkiriku piiskopi-maja korteriks). 5/VI 1897 avaldab kindralsuperdent L. Hoerschelmann omas kirjas konsistooriumile soovi, et tema koormatuse pärast töödega diaakonius vokatsiooni põhjal kogudust teeniks, kuna kindralsuperdent ikkagi doomkiriku ülemõpetajaks jääks. Et sissetulekud ametitalituste pealt siis diaakonile läheks, kes nagu doomkoguduse õpetajaks oleks, soovib ta enesele aktsidentsiade ärajäämise tasuks 1500 rubla lisa oma palgale. Seni oli diaakon viimasel ajal saanud: peale vaba korteri diaakoni palk 500 rubla, vangla õpetaja palk 500 rubla, „üldise hoolekande kolleegiumist“ (aus dem Collegium der allgemeinen Fürsorge) 150 rubla, piibli-seltsi kirjatoimetajana saab ta 300 rubla, kokku 1450 rubla (kindralsuperdent L. Hoerschelmann'i kiri konsistooriumile 5/VI 1897).

Kindralsuperdendi juriidiline vahekord doomkirikuga ja doomkogudusega jääks samaks, ainult õpetajaameti kohused jaotatakse teist moodi.

Küsimuse otsustamine esitati konsistooriumi poolt rüütelkonna esitusele 19/VI 1897 (s. Nr. 860): et viimane aga arvamisel oli, et asi maapäevale allub, esines kindralsuperdent 7/I 1899 uue kirjaga, ja niisamuti konsistoorium selsamal päeval. Nüüd paneb kindralsuperdent ette, valitavat teist õpetajat mitte enam diaakoniks nimetada, vaid: pastor secundarius, ehk doomkoguduse pastor ja comminister (Pastor und Comminister am Dom), ehk compastor, nagu see nimi pärast 1710. a. kord tarvilusel oli.

Maapäeval 1899 on see küsimus harutusel ja siin seletatakse, et tõukeks selle küsimuse ettetoomisele olla asjalugu, et senine diaakon õpetaja Hermann Hesse on kutse saanud Oleviste kiriku peale. Küsimuse otsustamine on rahamääramisega ühendatud, sest et aktsidentsiad kindralsuperdendile kaduma lähevad. Määratakse 2000 rubla maapäeva poolt II õpetaja (ehk compastori) ametisse seadmisesks senise diaakoni asemele. Ametijaotust põhjendatakse kindralsuperdendi töö rohkuse kasvamisega, ise-

ärانىs sest ajast, kui 1890. a. linna konsistoriaalringkond ära kaotati, mis Vene aja algul jälle isesuperdentuuri moodustanud oli, ja linna superdendi ametikohused üle läksid kindralsuperdendile. Kas selle juures veel mingisugused doomkoguduse või rüütelkonna erilised soovid ja püüded kaasa mõjusid, jäägu siin harutamata.

Kuberner E. Skalon leiab 15/II 1899 (s. Nr. 73), et kindralsuperdendi vabastamine koguduse õpetaja kohustest ja niisamuti palga tõstmine võimalik on ainult seadusandlikul teel: ettepanud kava teostamiseks tuleks muuta § 528. märkus kirikuseaduses ja § 447 B. S. K., olgu siis et kindralkonsistorium tunnistab, et see mitte tarvilik ei ole (v. ka Rüüt. prot. 1899, lk. 362).

Rüütelkonna peamees seletab kirjas kubernerile 7/IV 1899 (miss. 417), et kindralsuperdendi amet jääb ülemõpetaja ametiga ühendatuks, ainult üks osa tema senistest ametitalitustest (nimelt maksulised) antakse üle II õpetajale, nii et nimetatud seaduse §§-sid muuta tarvis ei ole.

Senine diaakon ei ole mitte adjunktiks olnud, keda ülemõpetaja ise oleks ametisse pannud, nii ei käi kavatsus kirikuseaduse § 424 vastu, ka mitte § 553, 22 vastu, sest et siin ei ole uue koguduse asutamisega tegemist, vaid ainult ametitalituste uue jaotusega. Ka ei ole kõigekõrgema käsukirja 10/X 1797 muutmist tarvis, sest et riigi poolt antav palk täiesti muutmata jääb ja määratav lisapalk ei tule riigilt.

Kindralkonsistorium seletas omas kirjas 25/IX 1899 (s. Nr. 1729), et kindralsuperdend jäab ettepanud kava järele ikkagi õpetajaks doomkirikus (dass derselbe Pastor an der Dom-Kirche zu Reval bleibt), ja sellepärast ei ole kirikuseaduse § 528. märkuse muutmist mitte tarvis, vaid küsimus laheneb § 454 põhjal. Sellest kindralkonsistoriumi otsusest teatabki rüütelkonna peamees 1900 10/I (Rüüt. prot. 1899, lk. 410). Ministri abi parun Üxküll, kelle poole kuberner rüütelkonna peamehe soovil oli pööranud, on ka vastanud, et maapäeva otsusele põhjust ei ole vastu astuda.

Kuberner on sellepärast nõus uut kava kinnitama, kui maapäeva otsuses 1899 väike muudatus ettevõetakse selles asjas, nimelt tuleks kindralsuperdendile abiraha määrata, ilma et vastastikkuseid vahetordi diaakoniga puudutataks (въ случаѣ пзмѣненія его редакціи въ смыслѣ назначенія Генераль-Суперинтенденту пособія, не касаясь его взаимныхъ отношеній къ Пастору

Діаконыц]: harutades kohuste jaotust kindralsuperdendi ja diaakoni vahel, on maapäev hakkanud küsimust harutama, mis kuulub kohalikkude konsistooriumide piirkonda (Kuberneri kiri 8/XI 1899, Nr. 388).

Rüütelkonna esitus on sellega nõus, ja kindral-superdendile määratakse 2000 rubla tasuks ärajäävate aktsidentsiate eest (Rüüt. prot. 1900, lk. 3).

Et 10/I 1900 kutsutud Hermann Hesse ära ütles, siis valitakse (13 häälega 9 hääle vastu) Wittrock II doomõpetajaks palgaga 1000 rubla aastas peale sissetulekute ametitalitustest, ilma vangla-õpetaja kohustusega; kolimise kuludeks määratakse „mantli- ja krae-rahana“ 400 rbl. Asutatakse ka doompastoraat, mille alla võetakse üks osa rüütelkonnale kuuluvast majast („Dom Nr. 18“) ja teine osa doomkirikule kuuluvast majast („Dom Nr. 19“), ja võetakse neis remont ette, mille kuludeks määratakse kuni 500 rbl. rüütelkonna kassast; pärast tuleb veel juure lisada 171 rbl. 78 kop. (1900, lk. 65. 75. 76).

Ülemõpetaja teeb aastas umbes 20 jutlust, on suurtel laupühadel abiks ja juhatab vaestelaste varjupaika ja naestekodu (Frauenstift). Tema palk on (1911 a.) prii korter, kindralsuperdendi palk, 1000 rbl. kirikult, 120 rbl. 10 kop. kroonult.

Teise õpetaja valib rüütelkond, konsistoorium ainult introduceerib, peale prii korteri ja sissetulekute ametitalitustelt (kindralsuperdend L. Hoerschelmann'i arvestuse järele 5/VI 1897 umbes 2000 rbl.) saab ta 1000 rbl. rüütelkonnalt ja 240 rbl. kirikule kuuluva liikumata varanduse maksudest.

Selge on, et ka selle muudatuse juures doomkirik endiselt kirikupea eriliste ametitalituste kirikuks jääb, mis mitte üksi doomkogudust, vaid ka üldkirikut silmas peavad. Ideeliselt on niisugune jaotus mõeldav, nagu ta siin ette on võetud. Kas ta tegelikult soovitav on, on teine küsimus.

Kuna Tallinna doomkirik katoliku ajal oli piiskopi kirik, ja Rootsi ajal kuninga ja piiskopi kirik, oli ta Vene ajal rüütelkonna ja kindralsuperdendi kirik, juure arvatud ka teatav valitsuse mõju. Tallinna doomkirik ei ole vaid ühe doomkoguduse omanduseks olnud, vaid on ühtlasi seisnud üldkiriku, riigi (peaasjalikult Rootsi ajal) ja rüütelkonna (Vene ajal) teenistuses. Episkopaalõiguste teostamine terve piiskopkonna kiriku ehk maa kiriku suhtes on alati ligidases ühen-

duses seisnud doomkirikuga, isegi vaatamata selle peale, kelle käes just teataval ajal kiriku episkopaalõiguste teostamine on olnud (piiskopi ehk valitsuse ehk rüütelkonna käes ehk kuidagi kombineeritult nende vahel).

Ka nende suhete kuju on võinud üksikasjus ehk muutuda, kuid need suhted ise on püsinud kuni 1918 aastani, kuni Eesti Ev.-Luteruse kiriku piiskopi ametisse astumiseni. Siis katkesid korraga kõik erilised suhted kiriku-pea ja doomkiriku vahel. Uuendatud konsistoorium ei pidanud sarnast katkestatud vahekorda doomkirikuga mitte seadusepäraseks, doomkogudus lükkas aga kategooriliselt tagasi kõik konsistooriumi sellekohased nõudmised ja põhjendused.

* * *

Lõpu-järeldused tüli puhul doomkiriku pärast.

Siinkohal kõrvale jättes puht juuridilised vormi-küsimused ja kõik varanduse-küsimused, mis veel erilist igakülgset juurdlust ja õiglast otsustamist vajavad, küsime lõpuks ainult veel seda, missugused nõudmised doomkiriku suhtes järgneksivad nagu iseenesest eelpool kirjeldatud kirikuloolisest arenemiskäigust käesoleva tüli puhul. Silmas pidades neid erilisi ametlisi suhteid, mis Tallinna doomkiriku rajamisest saadik püsisid selle doomkiriku vahel ühelt poolt, ja Tallinna piiskopi ja siis jälle Eestimaa ülema vaimuliku vahel teiselt poolt, mis nii erilised ja ligidased olid, nagu meie seda mujal Baltimaal kuskilpool ei kohta, ühtlasi loomulikuks ja tarvilikuks pidades, et kiriku keskvalitsus riigi pealinnas asub, jõuame sisuliselt järgmistele õieti iseenesest mõistetavatele nõudmistele:

1) Tallinna doomkirik Toompeal olgu Eesti Ev.-Luteruse kiriku piiskopile tema eriliste talituste ja teenistuste jaoks õiguse põhjal samuti avatud, nagu ta seda oli Eestimaa endistele ülematele vaimulikkudele, moodustades seega piiskopi ameti kiriku.

2) Eelduseks, et piiskop doomkirikus eestikeeles erilisi talitusi ja teenistusi korrapäraselt pidada saaks, on protestandi kirikute põhimõtte järele sellekeelse koguduse olemasolu doomkirikus. Tähendab, tuleks asutada doomkirikusse eesti doomkogudus saksa doomkoguduse kõrvale, nagu Rootsi ajal doomkirikusse rootsi kogudus asutati

ja juba eesti doomkoguduse asutamist algatati, aga teostamine poolikuks jäeti.

Kui Kaarli kirik 1710 strateegilistel põhjustel hävitati ja rootsi kogudus kadus, oleks loomulik olnud, et eesti kogudus, mis doomkoguduse ilmet pidi kandma, doomkirikusse oleks asunud. Rüütelkonna eesõiguste maksmapanekul ei võinud sellest muidugi juttugi olla. Üks osa eesti kogudusest ühines 1724 Pühavaimu kirikuga. 1729. a. maapäeval on veel kõne eesti doomõpetaja palgast (Undeutscher Prediger auf dem Dom). Viimaks ühines ka järeljäänud osa 1739 Pühavaimu kirikuga, kui eesti doomjutlustaja P. J. Fass Rakvere kutsuti.

3) Piiskopil on eriline õigus Tallinna doomkirikus ülemõpetaja rp. õpetaja ametit pidada. Tegelik ameti-pidamine oleneks temast ja vastavast doomkogudusest.

Kui nendeski küsimustes põhimõttelikult oleks kokku lepitud, oleks ehk võimalik olnud ka muid üksikasjalisi vahekordi lahendada, liiategi et doomkiriku küsimus juba mitme aasta eest on üles võetud. Peaks arvama, et vastastikkusel vastutulekul kokkulepe ilma tülita täiesti võimalik pidi olema. Selles mõttes võiks ka mõista „Dorpatier Zeitung“i esialgset küsimust: „Mispärast pidi väljavaate-rikaste otsekoheste läbirääkimiste asemele astuma ametlise „käsutuse“ lühikene ja brutaalne eeskiri?“ Kuid sellesamas numbris (1925 № 34), kus „Revaler Bote“ selle „Dorpatier Zeitung“i küsimuse ära trükib, avaldatakse doomkoguduse nõukogu alguses nimetatud otsus 9/II 1925, mis kangekaelselt oma eitavale seisukohale püsima jääb ja kõik piiskopi ja konsistooriumi ettepanekud ja põhjendused tagasi lükkab, isegi mõnes tükis, nagu osalt juba nägime, kaugemale minnes, kui doomkogudusele soovi mööda esitatud autoritatiivne seletuskiri, mis aga ajaloolisest seisukohast vaadatuna ise juba mõnes suhtes ühekülgsena esineb, kuna siin esile on toodud peaasjalikult kõik see, mis doomkogudus ülepea ette tuua võiks oma seisukoha kaitseks, ilma seda, mis vastase seisukoha poolt räägib, suuremalt arvestamata. Doomkoguduse järsku seisukohta („Revaler Bote“s avaldatud materjali põhjal) silmas pidades on tunne, et nähtavasti sarnase seisukoha võtmise juures tõepoolest raske ehk koguni võimatu pidi olema otsekoheste läbirääkimiste kaudu kokkuleppele jõuda. Vastavalt õiglusele ja ajaloolisele arenemiskäigule, vastastikku võimalikult vastu tulles, peaks aga ikkagi kokkuleppele jõutama. Et see ise-

enesest võimalik on ja ka senisele kogudusele koguni kasulik võiks olla, näitab, näituseks, lahendusviis meie ülikooli-kiriku suhtes.

Selles mõttes soovitas ka Usuteadlaste konverents mõlemile pooltele doomkiriku küsimuses kokku leppida, ühtlasi sündmatuks tunnistades kihutustööd, mis sihitud konsistooriumi ja piiskopi vastu doomkiriku küsimuse lahendamisel astunud sammude puhul. Tüli lahendusviisi suhtes võttis konverents vastu otsuse, kus ta „konstateerib . . . , et piiskopil ajalooliselt ja moraalselt seisukohalt Tallinna doomkiriku tarvitamise õigus on, leiab aga teiselt poolt, et küsimuse lahendamine ainuüksi ilmaliku kohtu otsuse abil soovitavat olukorda kirikus ei loo ja avaldab sellepärast soovi, et üldkiriku valitsus ja doomkogudus selles küsimuses kristlikus vaimus kokkulepet leida püüaks ja asja nii korraldada katsuks, et kummagi elulised huvid selle all ei kannata“.
